

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ
ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ
ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**«Антиалкогольний рух у Галичині в ХІХ
— на початку ХХ ст.»**

Студентки 4 курсу, групи СОІ-41
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Хацевич Катерини Михайлівни

Керівник:

доктор історичних наук, професор

Райківський Ігор Ярославович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

м. Івано-Франківськ — 2023 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Алкогольна політика, поширення пияцтва в австрійській Галичині та його наслідки	7
Розділ 2. Греко-католицьке духовенство – організатор боротьби з пияцтвом	30
Розділ 3. Вклад світських товариств Галичини в розвиток антиалкогольного руху.....	46
Розділ 4. Антиалкогольна тематика в літературі й усній народній творчості	58
Розділ 5. Використання матеріалів дослідження в шкільній освіті	66
Висновки	72
Список використаних джерел	75
Додатки	79

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема алкоголізму та його наслідків досі залишається однією з найгостріших проблем суспільства. Пияцтво тягне за собою багато негативних наслідків: бідність, ріст злочинності, хвороби тощо. Надмірне вживання алкоголю призводить до проблем у сім'ї і в соціумі в цілому. Сьогодні алкоголізм є однією з вагомих проблем в Україні. Також на тлі російської військової агресії вживання алкоголю серед українців може збільшуватися, адже стрес, страх чи відчуття провини зараз переживають більшість жителів нашої країни.

Тому актуальність роботи полягає у висвітленні минулого досвіду боротьби з пияцтвом в Галичині, мотивів цієї боротьби та її наслідків для українського народу XIX – початку XX ст. з метою використання цього досвіду в сучасних реаліях. Боротьба з цим негативним явищем в австрійський період працювала також на загальнонаціональне відродження українців та розвиток національного самоусвідомлення себе як частини українського народу. Важливою передумовою для кращого майбутнього українців у той час мала стати відмова від горілки, шинків і корчем. Але ці речі є актуальними й досі, тому що сьогодні Україна зустрілася із загрозою для своєї незалежності. І зараз українське суспільство має мобілізувати свої сили для того, щоб не втратити свою державність. Для цього потрібні сили і ресурси, а тому, як і в XIX ст., варто задуматися про викорінення пияцтва як явища, що негативно впливає на державу, її національну безпеку і громадян.

З особливою силою ця тема актуальна для підростаючого покоління, молоді, що має не сформовану психіку, нерідко потрапляє під вплив нездорової реклами, поганого прикладу оточення, середовища, з яким підлітки спілкуються. На жаль, не секретом в Україні є явище дитячого, підліткового алкоголізму. Україна в наш час знаходиться на одному з перших місць у світовому рейтингу Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) по вживанню кількості алкогольних напоїв на душу населення, причому алкоголізм молодшає. Під цим кутом зору пропонована тема підвищує інтерес у суспільстві до антиалкогольного руху в

Галичині XIX – початку XX ст., можливість для використання позитивного досвіду боротьби з алкоголізмом, превентивних засобів для запобігання цьому соціальному злу, що необхідно робити ще з шкільних років. Отже, наукова і суспільна актуальність спонукали до вибору теми пропонованого дослідження.

Об’єктом бакалаврської роботи виступає місце і роль антиалкогольної боротьби в національному русі Галичини під австрійською владою в контексті шкільної освіти.

Предмет роботи – розвиток антиалкогольного руху в Галичині в XIX – початку XX ст. можливості для використання матеріалів дослідження в освітній сфері, у ЗЗСО.

Метою дипломної роботи є комплексне вивчення і систематизація фактичного матеріалу стосовно антиалкогольного руху в Галичині в XIX – на початку XX ст. із висвітленням усіх його складових та рушійних сил, з’ясування можливостей для використання зібраного та опрацьованого матеріалу в шкільній освіті.

Виходячи з поставленої мети автором роботи визначено наступні **завдання**:

- дослідити алкогольну політику Австрії (Австро-Угорщини) в Галичині у досліджуваний період;
- проаналізувати вклад греко-католицького духовенства в антиалкогольний рух;
- висвітлити діяльність громадських товариств Галичини у сфері боротьби з алкоголем;
- розкрити основні тенденції в розвитку «літератури тверезості»;
- окреслити можливості для використання даної теми в ЗЗСО.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період 1804–1914 рр. *Нижня межа* обумовлена першим заклик до боротьби з пияцтвом серед греко-католицького духовенства з вуст митрополита Антіна Ангеловича. *Верхню межу* становить початок Першої світової війни, умовне закінчення періоду українського національного відродження «довгого» XIX ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасних Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (крім північної частини) областей України.

Стан наукової розробки теми. Проблему антиалкогольного руху в Галичині в XIX – на початку XX ст., його причини, передумови та особливості порушували дослідники історії західноукраїнських земель у радянський період М. Кравець у монографії про західноукраїнське селянство в другій половині XIX ст. [21] та діаспорні дослідники О. Брик у книзі про українсько-єврейські взаємовідносини [11] та І. Витанович як дослідник історії українського кооперативного руху [14] тощо.

За часів незалежності України (з 1991 р.) ця тема стала більш активно вивчатися українськими дослідниками. Зокрема, різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлювали Б. Білинський (просвітницькі процеси в австрійській Галичині в контексті питання «Просвіта» і народне здоров'я» [8], В. Бойцан (культурно-освітню діяльність на Прикарпатті греко-католицьких священиків, що були провідниками в антиалкогольному русі) [10], В. Герун (культурно-просвітницьку роботу І. Наумовича, одного з лідерів москвофільської течії, теж активного учасника боротьби з пияцтвом серед українського селянства) [15], І. Зуляк (роль «Просвіти» в поширенні економічних знань, на противагу шкідливим звичкам, у Східній Галичині) [19], О. Седляр (перші руські сільські читальні в краї, що також докладали зусиль у боротьбі з алкоголізмом) [30] тощо.

Безпосередньо тему антиалкогольної боротьби на теренах Галичини в досліджуваний період порушували сучасні українські та діаспорні дослідники І.-П. Химка (про Греко-Католицьку Церкву і національне відродження у Галичині 1772–1918» [34], Я. Стасів (про рух тверезості у Східній Галичині в середині XIX – першій третині XX століття») [31], Б. Савчук (про алкогольну політику і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст.) [29], Н. Мисак (про пияцтво у студентському та гімназійному середовищах Галичини й боротьбу з ним наприкінці XIX – на початку XX ст.) [27], Р. Кюнцлі (про корчму та шинок як феномен співіснування євреїв і українців у культурно-художньому просторі

українського села» [25], М. Кузик (про роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість) [23], М. Дидик (про роль греко-католицького духовенства та молодіжних товариств Галичини у боротьбі за здоровий спосіб життя учнівської молоді в першій третині ХХ ст.) [17] тощо.

У ході написання роботи було використано також низку навчально-методичних видань таких авторів, як С. Терно [43], О. Пометун (у співавторстві) [40; 41; 42] та деякі ін.

Джерельна база дослідження. Основою для написання пропонованого дослідження послужили опубліковані першоджерела. Зокрема, цінними джерелами для опрацювання були праці сучасників подій антиалкогольного спрямування, що мали пропагандистський характер: «Пий та діло розумій» Івана Острожинського [1], «Против п'янства» Михайла Грушевського [2], «Що нас губить, а що нам помочи може : письмо для руських селян» Степана Качали [4].

Крім того, використано твори Івана Франка [5; 6], в яких містилися згадки про проблему пияцтва, надзвичайно гостру в суспільному житті Галичини, працю Андрія Чайковського «Дещо про алкоголь», а також «Галицькі приповідки і загадки» 1841 р. Григорія Ількевича – першу опубліковану книжку живою народно-розмовною мовою в Галичині після забороненої «Русалки Дністрової», що містила усну народну творчість антиалкогольного спрямування [7].

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи історизму, об'єктивності, всебічності, достовірності у висвітленні поставлених питань. Робота написана з використанням історичного, логічного, порівняльного та описових методів.

Наукова новизна роботи передбачає комплексне дослідження та систематизацію джерельної та історіографічної інформації з обраної теми, розкриття і перегляд місця й ролі антиалкогольної боротьби в економічному розвитку та національно-визвольному русі Галичини окресленого періоду. Авторка розкрила можливості для використання опрацьованих матеріалів у сучасній шкільній освіті.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що отримані результати дослідження можуть використовуватися для підготовки лекційних і семінарських занять, слугувати основою для більш комплексного і глибокого дослідження даної теми, а також бути використані в шкільній освіті.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (35 позицій) та додатків.

РОЗДІЛ 1. АЛКОГОЛЬНА ПОЛІТИКА, ПОШИРЕННЯ ПИЯЦТВА В АВСТРІЙСЬКІЙ ГАЛИЧИНІ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Говорячи про алкогольну політику в австрійській Галичині ХІХ – початку ХХ ст., найперше варто зауважити про таке явище, як пропінація. Пропінація – це право на монопольне виробництво та збут алкогольних напоїв. Правом пропінації користувалися євреї-орендарі та польська шляхта. Пропінація була характерною тільки для польських земель, тобто мова йде про Річ Посполиту, а в часових рамках даної роботи – про поляків у складі Австрійської імперії [31, с. 12]. Пропінаційним правом користувалася, насамперед, шляхта, тому вона була зацікавлена в поширенні пияцтва, зокрема в Галичині. Також існувала практика, коли селяни мусили купувати горілку чи спирт у своїх панів, або ж їм видавали алкоголь замість зарплати. [29, с. 45, 46]

Шляхта ревно слідкувала за недоторканістю своїх прав, про що свідчить такий приклад: в 1829 р. було запроваджено нові податки на міцні напої, у відповідь на це шляхта, захищаючи свої права та гроші, розгортає широку кампанію, в якій йдеться про те, що горілка та інший алкоголь просто необхідні для виживання простого народу. Мова йшла про те, що алкоголь допомагає селянину прожити своє важке життя та не померти від поганого харчування, холоду та інших бід, а без вживання міцних напоїв народу загрожують хвороби і епідемії. Певна річ, що насправді шляхту цікавили тільки власні прибутки [29, с. 46].

Однак ситуація починає докорінно змінюватися з 1848 року, що увійшов в історію як революційна «весна народів». Це був рік скасування панщини та створення першої української політичної організації – Головної руської ради, появи першої україномовної газети «Зоря Галицька». Послаблення приходять і в практику пропінації, коли 7 вересня 1948 р. цісар видає декрет, в якому скасовується примусова купівля селянами алкоголю у своїх панів. Цей декрет, зрозуміло, врізає прибутки шляхти, хоча за нею все-таки залишається право виготовляти спирт та горілку в своїх маєтках [29, с. 47].

Питання пропінації було гострим аж до початку Першої світової війни в 1914 р. По суті, це був конфлікт державної влади та поміщиків. Однак ця суперечка

стосувалася і долі простого народу. Шляхта намагалася довести, що справа пропінації – це її приватна справа, і втручання держави є непотрібним і небажаним. Не обійшлося і без пропаганди, адже в друкованих виданнях а також в Галицькому крайовому сеймі шляхта просувала думку, що пропінація – це ледь не «ласка Божа», бо усуваючи практично конкуренцію, вона стримує людей від поширення такого явища, як пияцтво [29, с. 47, 48].

На несправедливу для народу суть алкогольної політики в австрійській Галичині звернув увагу Іван Франко, який присвятив декілька своїх виступів темі пропінації, був зацікавлений у зменшенні цього явища в Галичині. І. Франко бачив вирішення проблеми пропінації в контексті інших суспільних проблем. Зокрема, він доводив, що потрібно розірвати шкідливі стосунки шляхти та євреїв, що як дві «сторони однієї медалі», як «сіамські близнюки», пов'язані корчмою. І. Франко образно писав, що їм необхідна «хірургічна операція», що мала б їх роз'єднати, після чого і шляхта, і євреї мали б зайняти свою, окрему нішу в галицькому суспільстві [29, с. 48].

І. Франко неодноразово згадував проблему пияцтва у своїх літературних творах. Зокрема, у своїй поемі «Панські жарти» Іван Якович наголошує на згубному впливі горілки і звертається до українського народу зі словами: «Пора вам, дітоньки, з шинком Розстати ся! Побійтесь Бога! Горілка зводить вас з ума. Горілка, то чортівська справка. Себе жалійте! Йде зима, А в хаті і чобіт нема, А Жид нассавсь уже як пявка! Хоч на дітий своїх глядіть! Голодні, голі, хорі, темні! Що вийде з них?» [5, с. 455].

Пропінацію взагалі слід вважати унікальним явищем на європейському континенті. Вона наскільки монополізувала виробіток і збут міцних напоїв, що стала гальмувати інші галузі, важливі для економічного розвитку – сільське господарство та промисловість. Також пропінаційні привілеї в Галичині, що приносили польській шляхті величезні прибутки, висіли важким ярмом на шиях простих селян [29, с. 48]. Водночас владними структурами в Австрійській імперії пропінація подавалась як щось «цивілізоване». Однак насправді вона сильно

гальмувала розвиток і без того відсталой в соціально-економічному плані Галичини [29, с. 49].

Щоправда, не тільки пропінатія чи алкогольна політика Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) гальмували економіку Галичини. Загалом вся політика монархії щодо українських земель від кінця XVIII ст. до 1918 р. носила колоніальний характер. Тобто Габсбурзькій монархії якоюсь мірою було вигідно, щоб українські землі в її складі залишалися нерозвиненими. Вона гальмувала розвиток міст і промисловості, залишаючи Галичину в стані сировинного придатку, робила її ринком збуту для своїх товарів та об'єктом для капіталовкладень у видобуток і первинну переробку сировини, зокрема продукції сільського господарства і корисних копалин [14, с. 31].

Варто згадати, що XIX ст. – це час вирощування в Галичині нової культури – картоплі, недарма його жартома історики називають «картопляним». І хоча спочатку, з перших десятиліть XIX ст., картопля майже не повпливала на покращення раціону селян, але точно стала новою можливістю для шляхти в справі споювання селян. З картоплі стали гнати спирт, що було більш вигідно з економічної точки зору, дешевше, ніж із зерна. Зокрема, дослідник Б. Савчук подає такі дані: «З двох центнерів картоплі, які коштували 4 крейцерів (далі – кр.), виготовляли відро 75-градусного спирту, яке вже коштувало від 12 до 20 кр. Коли ж його доводили до стану горілки, то прибуток від неї перевищував вартість сировини (картоплі) у п'ять-вісім разів.» Тобто прибутки монополістів-панів перевищували витрати в рази [29, с. 49].

Певні особливості мало також розташування виробництв горілки і пива. У 1880-х рр. більшість винокурень були розташовані у Східній Галичині, зокрема в Станіславському повіті їх було 12, натомість броварні – в Західній Галичині, на захід від Сяну, на етнічній польській території [29, с. 50].

Економічна політика Австрії, пізніше – Австро-Угорщини в алкогольному секторі мала негативні фінансові наслідки для українських земель. У 1880-х рр. у Галичині проживало 27 % громадян Австро-Угорської монархії. Б. Савчук у своїй праці вказує, що сума податків, які надходили з усієї території Галичини від

виробництва горілки за 1877–1886 рр. збільшилася з 1, 85 млн кр. до більше 3 млн, причому 84 % з цієї суми надходило зі Східної Галичини. Показово, що ці гроші складали 26–31% від всієї суми «горілчаного податку» в державі. Для порівняння, податок, який населення Галичини платило за продаж пива, був лише 5 %, а від продажу вина – тільки 1,5. У загальному частка інших податків з населення Галичини становила лише 11 %. Тому можна зробити висновок, що розвиток горілчаної промисловості погано впливав на соціально-економічне життя в Галичині, становище місцевих селян [29, с. 50, 51].

Після 1848 р. пропінація стала працювати в інтересах дідичів і приносила їм значні прибутки. Дідичі, що залишилися без безкоштовної праці селян-кріпаків та їх інвентаря, не змогли швидко реорганізувати свої господарства, беручи за основу найману працю. Але вони без жодних особистих витрат давали в оренду пропінаційне право. У 1864 р. вони отримували з цього 5 млн. гульденів щороку. Ставши особисто вільними, селяни залишалися в культурному і матеріальному пригніченні через матеріальне визискування, зокрема шляхом споювання горілкою, і втрачали свою землю та здоров'я [14, с. 21].

Своєрідна «нова ера» щодо алкогольної політики в Галичині починається в середині 1870-х рр. Головна суть змін полягала в ліквідації пропінаційного права, але цей процес був повільним і досить складним. Його початком можна назвати прийняття Галицьким крайовим сеймом у березні 1875 р. «Статуту про викуп пропінації». Тривалі та запальні дискусії навколо документу вказують на різні погляди щодо цієї справи. Прихильники пропінації продовжували обґрунтовувати свою позицію тим, що вона є «благотворною для мешканців Галичини», тому що, обмежуючи звичайну конкуренцію і вільний продаж алкоголю, обмежує і ріст пияцтва, що не відповідало дійсності. Опозиція ж продовжувала доводити, що справа пропінації не має бути приватною, оскільки зачіпає широкі верстви населення, а, отже, має вирішуватися з урахуванням загальних інтересів краю [29, с. 51, 52].

Наприкінці весни 1875 р. Галицький сейм прийняв закон, спрямований проти пияцтва. На шинкарів накладалася заборона продавати горілку поза корчмою.

Також особи, що перебували в громадських місцях у нетверезому стані, мали заплатити штраф у розмірі до 5-ти ринських або ж їх арештовували терміном до 3-ох днів. Якщо ж протягом 3-ох місяців їх повторно затримували, то штраф збільшувався у три рази. Так само карали і корчмарів за продаж алкоголю особам, що вже перебували в нетверезому стані [22, с. 39, 40].

Однак, «Статут» не означав ніяких кардинальних змін у пропінатійній справі, а лише виокремив певні підходи щодо її вирішення. Положення 3-ого і 17-ого параграфів зазначають, що процес ліквідації пропінатії як явища мала б контролювати спеціально створена крайова комісія на чолі з намісником краю. 22 квітня 1889 р. вона отримала свою назву – «Дирекція галицького фонду пропінатійного». Найперше, в її обов'язки входило скласти «оцінку вартості пропінатії», і тільки потім держава мала б відшкодувати поміщикам втрачений привілей пропінатії її викуповувати [29, с. 52].

Однак комісія працювала повільно, десять років вона з'ясовувала розміри відшкодування за втрату пропінатії. З одного боку, комісія вирішувала складне завдання щодо ретельного обстеження всіх виробництв, які займалися виготовленням та збутом горілки, так щоб не «завдати шкоди» їхнім власникам. Але, з іншого боку, саме власники, а найперше шляхта, чинили тиск на комісію і намагалися відтягнути остаточні висновки і прийняття рішень. Тільки 14 листопада 1884 р. намісник врешті підписав розпорядження, згідно з яким 1 січня 1885 р. мав розпочатися період викупу пропінатійного права на довгі двадцять шість років! [29, с. 52].

Після того, як сейм ухвалив ліквідацію пропінатії, з «шинкарських оплат» почали стягувати кошти у «фонд власників пропінатії». Наслідком такого маневрування стало суттєве зменшення кількості шинків упродовж 1878–1882 рр. – з 23 286 до 18 537, тобто на 20 %. Причина вбачається в тому, що підприємці не бажали віддавати гроші у «фонд власників пропінатії» і вирішували закрити справу. Протягом 1880-х рр. число шинків залишалося таким же, а на 1893 р. збільшилося до 19 939 [29, с. 52].

Власники шинків, здебільшого євреї, продовжували поїти місцеве населення горілкою, незважаючи на урядові обмеження в алкогольній політиці, бо це була вигідна справа. На початку ХХ ст. шинкарством у Галичині займалося 62 тис. євреїв і лише 12 тис. «християн», але точних статистичних даних, скільки з них було поляків, а скільки русинів-українців, на жаль, немає [29, с. 52, 53].

За даними статистики, на західноукраїнських землях у складі Габсбурзької монархії та на Правобережжі, що раніше перебували під владою Речі Посполитої, євреїв було значно більше, ніж на Лівобережній Україні. Так, у Галичині та Правобережній Україні євреї становили близько 10–15% населення, для порівняння, на Лівобережжі їх було лише 4–5%. У галицьких містах, що були під владою Австро-Угорщини, та на Правобережжі єврейська частка населення доходила до 40 %. Якщо на 100 міщан припадало 40 євреїв, то інші 60 – це була суміш інших народів: поляки, русини-українці, німці тощо [11, с. 145, 146]. Євреї мали значну перевагу серед міських жителів у Галичині.

Отже, фактично пропінаційне право було скасовано тільки формально, а на ділі продовжувало діяти ще протягом кількох десятиліть. Володарі цього права і надалі займали вигідне становище і викачували гроші з населення краю. У 1901 р. вони, врешті, отримали відшкодування, що було в п'ять-шість разів більшим за щорічний дохід від шинків. Такі величезні кошти надавалися не за якісь реальні збитки чи втрати, а лише за втрату привілею в цій галузі економіки, адже гуральні і шинки все ще залишалися у власності шляхти [29, с. 53].

Крайова пропінаційна комісія, за визначенням популярної тоді української газети «Діло», «дбала, щоб люди пили якнайбільше». Комісію очолював намісник, а він сам володів пропінаційним правом навіть не в одному повіті. У цілому за викуп пропінації жителі Галичини до кінця 1910 р. заплатили колосальну суму – 60 млн. кр. Натомість простолюд не отримав нічого, бо примус на споживання панської горілки був ліквідований ще 1848 р. [29, с. 53].

Проблема пропінації в Галичині мала суспільний резонанс, була важливішою, ніж в інших коронних землях імперії. Про це, зокрема, виразно свідчить процедура складання крайового бюджету. У 1880-х рр. загальна сума

податків у державі складала 245–253 млн. зр., з цього на Галичину припадало тільки 11,5 %. Водночас населення краю сплачувало приблизно 30 % усього «горілчаного податку» в державі. Якщо ж говорити про продаж пива і вина, то частка податку з продажу першого в Галичині становила 4 %, а з другого – 1 % [29, с. 53, 54]. Пропінація практично сприяла розповсюдженню лихварства, ставала на заваді дрібному виробництву в сфері сільського господарства, деморалізувала суспільство, особливо на селі [21, с. 28].

У 1890–1900-х рр. дискусії щодо алкогольного питання були такими гострими, що нерідко блокували роботу як віденського парламенту, так і Галицького крайового сейму. Представники демократичних сил вимагали, щоб «горілчані гроші» пішли на суспільно-корисні справи: відкриття шкіл, покращення санітарних умов та інші соціальні проблеми. Водночас вони чинили опір прийняттю законодавчих проектів, які мали б на меті завадити зменшенню споживання алкоголю в краї. Знову ж таки використовувалися аргументи, що алкоголь є корисним для тяжко працюючих селян, допомагає їм миритися з поганими санітарними умовами і низькою якістю продуктів харчування [29, с. 54].

Державна політика у сфері алкоголю спричинила й деякі зміни в його виробництві в пореформений період у Галичині. Завдяки гострій конкуренції упродовж другої половини XIX ст. кількість гуралень у Галичині з 2,3 тис. скоротилася вдвічі, а під час передвоєнного десятиліття в 1904–1914 р. занепало ще приблизно на 500. Як наслідок, відбувалася концентрація капіталів. На плаву залишилося до 885 гуралень, з них промисловими були тільки п'ять, рештою володіли поміщики [29, с. 56].

Найбільші горілчані заводи розташовувалися в селах Павлівка, Кам'янка Волоська і Підбужці якими володіли відповідно німецький промисловець Вільгельм Станіслав Юзеф, граф Сіменсько-Левицький та князь А. Сапега. Найбільше гуралень розташовувалося в таких повітах: Сокальський, Бродівський, Кам'янецький та Бучацький (по 30), а також Підгаєцький і Тернопільський (по 27) тощо [29, с. 56].

Пропінаційне право перейшло до крайової влади у вигляді пропінаційних комісій у 1910 р. Фактично, вони стали розпорядниками шинків, які орендували їх попередні власники. Останні ж, зі свого боку, на вигідних умовах здавали їх в суборенду. Радянський дослідник М. Кравець зауважив, що втрата права пропінації в Галичині відбувалася для поміщиків навіть на кращих умовах, аніж скасування панщини 1848 р. Держава надавала поміщикам викуп за право пропінації, однак вони не витратили ці кошти на перебудову своїх виробництв [21, с. 27, 28].

У 1890-х рр. крайову пропінаційну комісію очолював граф Альфред Потоцький. Комісія під його керівництвом оголосила «офіційну лінію», що гуральництво – це першорядна і найважливіша галузь у краї. За сприянням комісії в 1906 р. було створено «Союз промисловців гуралень рільних», реорганізований 1911 р. у «Картель спиртовий». Водночас виник «Галицький союз пивоварів». До цих об'єднань увійшло 95 % алкогольних підприємств Галичини, що знаходилися під владою фінансової та земельної олігархії – барон Гетц-Окоцимський, граф Станіслав Тарнавський тощо. Захопивши цю сферу виробництва, вони успішно складали конкуренцію підприємцям з Волóщини та Росії, що шукали нові ринки збуту. В організації поміщицької переробної промисловості у Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. гуральництво займало третє місце. Вище стояли тільки борошномельна та лісова галузь [29, с. 57].

Спостерігалось також зменшення чисельності винокурень, натомість їхня потужність збільшилася у декілька разів. Вони були досить добре оснащеними і технічно більш забезпеченими, наприклад, половина підприємств мали парові чи бензинові мотори або ж працювали на кінській тязі. Загалом у цій сфері було зайнято 3,5–4,8 тис. сезонних робітників, які працювали приблизно 150 днів на рік. На початку ХХ ст. виробництво спирту в Галичині збільшилося до 520–647 гектолітрів (що являло собою більше 40% загальнодержавного виробництва). Але важливо, що населення в краї порівняно з ХІХ ст. практично не збільшилося (через масову еміграцію, хоча народжуваність була досить високою) і залишалось в межах 28 % в межах усієї держави [29, с. 57].

В останній третині XIX ст. спостерігалася тенденція щодо посилення впливу спиртової промисловості на інші галузі, зокрема на сільське господарство. В основному, як відомо, для гуральництва використовувалася картопля, тому великі площі землі виділялися для вирощування саме цієї культури [21, с. 40]. На першу чверть XX ст. врожайність картоплі збільшилася у 2–3 рази, а площі, відведені для неї, збільшилися фактично вдвічі. Приблизно 35–45 % врожаю картоплі йшло на виробництво спирту. Водночас картопля прижилася в харчовому раціоні селян: на одну людину в Галичині станом на поч. XX ст. припадало 710 кг картоплі. Картопля стала одним з найважливіших продуктів для поміщиків. Зокрема, 300 з 867 господарств вирощували картоплю тільки як сировину для спирту. Таким чином, заохочуючи зростання об'ємів вирощування картоплі, спиртова галузь тим самим продовжувала гальмувати збільшення її споживання населенням як продукту харчування. Оскільки картопля стала основною сировиною для горілки, активно скорочувалися площі для посіву зернових культур [29, с. 57, 58].

Оскільки добігав кінець терміну викупу пропінатійного права, напруга в цій сфері зростала. З 1874 р. і до 1910 р. виключне право виробництва та збуту всіх міцних напоїв – горілки, пива тощо – належало Галицькому крайовому сейму та 37 великим містам. Вони, у свою чергу, передавали його в оренду шинкарям, які мали платити досить великий чинш, а тому часто, щоб не втрачати прибуток, фальсифікували напої і це знову ж таки сприяло поширенню пияцтва [29, с. 58].

Ситуація напруженості в цьому питанні досягла свого апогею в 1909 р., коли Галицький крайовий сейм почав розгляд питання про отримання концесій на виробництво і збут алкоголю. Справа стала публічною, адже тепер право на їх видачу передавалося державі. Більшість у сеймі традиційно становили поляки, які, певна річ, захищали права недавніх пропінаторів, а українські послы не мали однастайності щодо цього питання. Заразом під час дискусій про оподаткування алкогольних напоїв українські послы, очолювані Тимофієм Старухом, стверджували, що податки в жодному разі не можуть бути високими. На їх думку, ця ноша ляже саме на плечі селянства, що, однак, через погане харчування обійтися без горілки не може. Вирішення проблеми знайшлося аж у грудні 1909 р. –

прийнятий закон про остаточну ліквідацію пропінатійного права, який означав позбавлення пропінаторів монополії у сфері винокуріння [29, с. 58].

З 1 січня 1911 р. виготовлення і продаж горілки та вина стали регулюватися за допомогою закону 1883 р. та актами 1903 і 1909 рр. Ці документи визначали кількість закладів, які б мали право на продаж алкоголю, а також регламентували характер їхньої діяльності. Виробництво таких напоїв, як горілка, лікер, ром, пиво та вино відтепер отримали назву «гостинно-шинкарського промислу». Тож тепер до неї стали відносити готельний бізнес, заїзні та картярські дома, а також інші заклади подібного характеру [29, с. 59].

Водночас встановлювалася складна процедура для тих, хто бажав отримати концесії. Адже раніше всі пов'язані з шинком справи вирішував безпосередньо пропінатор, а зараз ці справи підлягали закону, як мінімум формально. Концесії мали видаватися виключно з дозволу місцевих старост. Вимоги до шинкарів вийшли на новий рівень: це мали бути люди «бездоганної поведінки та високого рівня довіри». З'явилися навіть чималі санітарні та протипожежні вимоги до шинкарських закладів, за чийм виконанням мала пильнувати поліція [29, с. 59].

Взагалі шинок фактично мав вигляд традиційної української хати. Для прикладу, корчма у м. Турка на Львівщині складалася з хати-п'ятистінки і сіней. Вона мала маленькі вікна та глиняну піч. Корчми, як і хати українських селян, були вкриті соломною [25, с. 52].

Беручи до уваги важливість алкогольного питання, видача концесій стала однією з найважливіших проблем суспільного життя Галичини. Міхаль Бобржинський, тодішній намісник Галичини у своїх мемуарах акцентує увагу, що крайова адміністрація проводила неабияку роботу і серйозно підходила до вирішення цієї важливої проблеми. Намісник також визнавав, що в цій сфері не вдалося обійтися без зловживань. За статистичними даними, із 33,4 тис. заяв на отримання концесії протягом 1910 р. влада затвердила тільки 9,7 тис. Лише один з трьох бажаючих отримував право на торгівлю алкоголем, переважна кількість відмов відбувалася через незадовільну особу шинкаря або ж через недотримання вимог до приміщення [29, с. 59, 60].

Про важливість цієї проблеми та спроби її вирішення свідчать видані галицьким намісництвом обіжники від 1 і 2 березня 1911 р., в яких особливо підкреслювалася необхідність суворого контролю над консиціонерами. Крім того, наголошувалося на недопустимості передачі концесій іншим людям чи установам, їх продажу, а також неоднозначно заборонялося перевищувати умови концесій. Тобто, якщо особа отримала право концесії на пиво, то вона повинна була виготовляти виключно пиво, а не інші алкогольні напої, як це траплялося в краї. Водночас не можна було самовільно переносити шинкарські приміщення [29, с. 60].

Шинок, як і раніше, до ліквідації пропінаційного права та введення нового законодавства в алкогольній сфері, продовжував залишатися, фактично, центром алкогольної політики. З одного боку, приблизно 1,4 тис. сіл залишилися без шинків, а в загальному їхня кількість у більшості громад краю зменшилася. У 1912 р. в Галичині стало на 8% менше шинків, ніж десять років перед тим. Загальна кількість шинків стала дорівнювати 16 тис. [29, с. 60, 61]. З другого боку, значно посилилася диспропорція у розміщенні шинків. Статистика доводить, що тільки 2% шинків відповідало вимогам нового законодавства. Безперечно, перше місце за кількістю шинків займав Львів, для прикладу, тільки на Жовківській вулиці нараховувалося 50 закладів цього типу. Попри тривалі дискусії на всіх рівнях влади скоротити кількість шинків до Першої світової війни не вдалося [29, с. 60, 61].

Шинок, по суті, ставав головною будівлею українського села в Галичині. Деякі громади не мали шкіл або церковних споруд, але майже всюди були корчми. За обчисленнями західноукраїнського соціолога-економіста Володимира Навроцького, в Галичині в 1876 р. було 23 264 одиниць шинків, тобто по одному шинку на 233 жителів. А один житель краю щорічно випивав у середньому 26 літрів горілки [14, с. 21]. Жахлива цифра, враховуючи ще й той факт, що це були середні цифри, куди статистика враховувала жінок і навіть дітей, які в більшості вживали менше алкоголю. Отже, на чоловіка як главу сім'ї припадало навіть більше алкоголю, ніж 26 літрів на рік, або понад два літри на місяць, чи пів літри на тиждень, 70–80 грам на день.

Шинки та корчми були центрами громадського життя в селі. Там селяни могли продати свій товар і купити необхідні речі, також ці «алкогольні» установи були місцем розваги. Також корчма могла ставати місцем вирішення важливих питань, наприклад, у корчмі могла йти підготовка до виборів [14, с. 21].

У 1912–1913 рр. відбулося безпрецедентне для Галичини явище – т. зв. «шинкарська чистка». Результатом цього акту стало те, що окрім євреїв, приблизно 25 % вилучених концесій отримали християни Галичини: 15 % – поляки, римо-католики та 10% – українці, греко-католики [29, с. 61].

Однак, формальне закінчення видачі концесій аж ніяк не означало завершення і вирішення шинкарської справи. Незадоволеними залишалися майже 8 тисяч осіб, що не отримали права займатися алкогольним промислом. Для переважної більшості шинок був головним джерелом прибутку, тому вони залишалися без засобів для існування. Вони стали чинити тиск на владу, і це питання знову стало на порядок денний у Галицькому сеймі, де велися активні дискусії напередодні світової війни. Максимально сильну опозицію цьому становила велика польська шляхта, що, будучи вже без права пропінації, хотіла зберегти свою шинкарську монополію. Їх головним промовцем виступив отець Павло Сапєга, що від імені господарів броварень вимагав від намісника краю права наймати шинкарів за спеціальним контрактом [29, с. 61].

Польські пресові видання також сприяли росту напруги навколо шинкарської справи. Для прикладу, «Słowo Polskie», що раніше часто перебувало на позиціях антисемітизму, тепер для збереження популярності й репутації стало на захист «скривджених» і почало друкувати часті факти про порушення у справах видачі концесій. Ще одним прикладом може служити «Gazeta Lwowska» – польське видання, що друкуючи переліки шинків, виступало за зменшення їхньої кількості в публічних місцях, для зменшення пияцтва. Під публікацій матеріалів на цю тему викривалося чимало зловживань у справі видачі концесій на місцях [29, с. 62].

Більшість євреїв у Галичині, що, як правило, були власниками шинків, не асимілювалися в українців чи поляків, зберігали свою етнічну самобутність. Однак, за словами івано-франківського дослідника Івана Монолатія, як правило, євреї були

більше прихильні до польської культури, а не до української, підтримували поляків політично. Єврейська верхівка мала певні риси асиміляції, добре знала німецьку, а потім – і польську мови, враховуючи той факт, що з середини XIX ст. поступово відбувалася полонізація державного апарату і суспільного життя Галичини, особливо в містах. Вершина польської асиміляції серед євреїв припала на 1880-ті рр. Відповідно до перепису 1900 р., один із сотні євреїв своєю побутовою мовою називав німецьку (17,6 %), польську (76,6 %), українську (5 %), інші (1,3 %) [28, с. 151, 169]. Тому, оскільки євреї у польсько-українському конфлікті займали сторону поляків, то й вони брали участь гнобленні українського народу визискуючи з нього гроші в корчмах і шинках і відверто насміхаючись з людей.

Силкуючись дістати концесію будь-яким шляхом, колишні шинкарі стали вдаватися до усіляких засобів: незаконно купувати концесії, подавати підроблені погодження громадських рад на відкриття шинкарських закладів тощо. У селах, що розташовувалися далеко від центру і, відповідно, далі від суворого нагляду влади, навіть траплялися випадки, коли шинки намагалися відкрити за підробленими концесіями. Потік судових процесів 1912–1913 рр. підтверджував постійні факти шахрайства і корупційних явищ при видачі й отриманні концесій. Масштаби спекуляцій у цій справі пресові видання стали порівнювати з рекрутуванням у військо [29, с. 62].

За таких обставин поширеним явищем наприкінці XIX – на початку XX ст. стає «таємне» шинкарство, що стало основою поширення пияцтва. Люди, що ним займалися, не платили податків і ніким не контролювалися, а, отже, могли продавати алкоголь нижчої якості з вигодою для своєї кишені. У «таємних» шинкарів горілка найчастіше була дешевшою, ніж у законних шинках. Галицьке намісництво намагалося вести боротьбу з цим явищем, видавало розпорядження, згідно з якими старости повинні були щоквартально подавати звіти в цій справі. Однак вагомих результатів це не принесло. Євреї, що залишилися без алкогольної монополії, активізували спроби витіснення зі свого бізнесу конкурентів в особі християн. Вони масово доносили на поляків та русинів-українців для того, що їх

позбавили концесій. Багато доносів були відвертими наклепами, але євреї-донощики ніколи не притягалися до відповідальності за брехню [29, с. 63].

Можна підсумувати, що процес скасування пропінацийного права в Галичині розтягнувся аж на шістдесят років. За цей час невелике коло можновладців-шляхтичів далі отримували чималі грошові компенсації за втрату привілею на виробництво та збут алкогольних виробів. Держава, що начебто діяла справедливо і в інтересах простого народу, з того ж таки народу викачувала гроші, щоб розрахуватися з колишніми пропінаторами. А згодом державна влада сама стала алкогольним монополістом і не допускала послаблень у цій сфері, адже прибутки з алкогольної справи становили значну статтю доходів скарбниці краю і держави в цілому. Отже, продовжував рости ефект «алкогольного фактора» на фактично всі галузі економіки, на соціальні процеси і розвиток суспільства в цілому [29, с. 64].

Якщо ж говорити про поширення і наслідки пияцтва в Галичині XIX – початку XX ст., то алкоголь, безумовно, підривав матеріальне становище та фізичне і ментальне здоров'я українського простолюду. Адже селяни, що важкою працею заробляли собі на життя, вкладали гроші в алкоголь замість того, щоб використати їх для покращення свого економічного чи культурного становища [36].

Основними причинами поширення пияцтва в краї були, як вже з'ясовано вище, алкогольна політика держави, важкі умови життя та праці простого народу і тяглість з минулих поколінь. Історичні джерела зображають картину, коли алкоголь супроводжує селянина не тільки на свята чи важливі події, а є справою повсякденною, присутньою в різних виробничих процесах і подекуди чи не кожного дня. Статистичні дані свідчать, що в одній галицькій громаді в середньому на протязі року відбувалося 40 весіль, 100 хрещень дітей і 100 похоронів. Також, жителі громади брали участь у приблизно 45 ярмарках. Усі ці, як і багато інших подій, практично обов'язково супроводжувалися випивкою. У робочі дні селяни також часто навідувалися в корчми. Горілка стала символічним завершенням якоїсь суттєвої чи не дуже справи, для прикладу, продажу худоби чи збору урожаю [36].

Саме так, завдяки традиціям, через покоління сформувалася звичка українського селянина до чарки. Оскільки станом на XIX ст. ніхто ще не говорив

про шкоду алкоголю для фізичного здоров'я людини, нерідко траплялися випадки, коли алкоголь давали дітям: для покращення апетиту, для міцнішого сну чи просто щоб вони не плакали. На жаль, досить поширеним явищем у Галичині було пияцтво дітей у корчмах разом із дорослими [29, с. 65].

Українська кухня також мала свої традиції і тяглості щодо алкогольних напоїв. Дослідниця Зіновія Терлецька в своїй праці «Українські страви», присвяченій українським жінкам в еміграції, в розділі під назвою «Ягоди і садовина» подає також традиційні українські алкогольні напої: наливку з ягід, цитринівку та медівку [33, с. 190–192]. Авторка описує спосіб приготування наливки з ягід, а також зауважує, що традиційною була також т. зв. ратафія – наливка, яку роблять шляхом змішання різних ягід і садовини [33, с. 190, 191].

Якщо ж говорити про цитринівку, то на західноукраїнських землях цитринами називали лимони. Відповідно цитринівка – це горілка на лимонах. Крім того, традиційною для українства є медівка, тобто горілка на меду. Цікаво, що взимку її подавали гарячою, і тоді вона називалася крупник. Тобто бачимо, що русини-українці, зокрема й Галичини, традиційно вміли робити алкогольні напої на різний смак [33, с. 191, 192].

Звісно, не можна судити про життя селян у зазначений період як про безпробудне пияцтво. Водночас потрібно об'єктивно оцінювати масштаби селянського алкоголізму. Окремі дослідження вказують на те, що в австрійській Галичині були громади, де до третини чи навіть половини мешканців вели тверезий спосіб життя. Але таких сіл, безперечно, було набагато менше ніж тих, де чарка горілки стала звичною частиною життя більшості жителів [29, с. 65, 66].

За винятком піднесення окремих хвиль руху тверезості, за даними різних джерел, можна узагальнити, що була присутня постійна тенденція до збільшення об'ємів споживання міцних напоїв у Галичині. Якщо брати за основу офіційну статистику, то величина споживання алкогольних напоїв на одну особу була, здавалося б, невисокою. Так, у повідомленні на Віденському міжнародному конгресі 1901 р., відома громадська діячка і освтянка Софія Дашинська-Голинська зазначила, що в 1890-х рр. у Галичині пересічна людина випивала по 9,4 літри

горілки і по 16 літрів пива щороку. Виходячи з підрахунків І. Франка як історика, в деякі роки ці цифри були вдвічі більшими [29, с. 66].

Проблема з'ясування істинних розмірів пияцтва полягає в тому, що дані офіційної статистики не відображають реальної картини споживання міцних напоїв. Офіційна статистика враховувала лише законний збут алкоголю, а попри нього у величезних масштабах вироблялася та знаходила своїх покупців підроблена горілка, обсяги якої неможливо порахувати точно. Дослідники цієї проблеми В. Нагірний та В. Навроцький, як і деякі інші автори, звертають увагу на інше поширене явище: шинкарі розводили горілку водою «без міри», залежно від того, наскільки на підпитку був клієнт. Навіть існують думки, що справжньої горілки (40 градусів) продавалося роздрібною торгівлею набагато менше, ніж підробної. Євреї-корчмарі були винахідливими в цій галузі і використовували різні способи для виготовлення підробної горілки. Наприклад, до ста літрів справжньої горілки у тій самій кількості змішували перець, вапно і тютюн [29, с. 66, 67].

Алкоголь у другій половині XIX – на початку XX ст. став ланкою товарно-грошових відносин, яка, з одного боку, продовжувала збагачення нечисельної групи пропінаторів та прошарку орендарів, а з іншого, збільшувала пограбування і зубожіння найбільш чисельної верстви населення – селянства [29, с. 68]. Прикладом цього може слугувати Ягільницький маєток Карла Лянцкоронського. У селах Свидова і Шульганівка, що входили до Ягільницького ключа на умовах оренди, двома гуральнями заправляв єврей Мендель Маргуліс з розміром чиншу 11807 кр. на рік. Оренда корчем у невеликих містечках Ягільниці та Улашківці та в деяких селах в 1883 р. дала такі прибутки: Ягільницька корчма – 5700 зл., Улашківська – 3200 зл., Росохацька – 1000 зл., Свидівська – 400 зл., тощо. Тобто практика здавання в оренду корчем та гуралень приносила поміщикам у Галичині великі гроші, за рахунок споювання місцевого селянства [16, с. 39].

У багатьох свідченнях українських, польських та німецьких авторів про зубожіння та страждання простого народу, що перебував у темноті, одне з центральних місць займає саме опис масштабів пияцтва та його страшних наслідків. Польський магнат Лянцкоронський в особистому листі виражав

вболівання за подолання «темноти» простого народу, зазначав, що причиною скрутного становища, в яке потрапив селянин, є саме пияцтво, на яке селянина підбивають євреї. Ланцкоронський вірив, що до злиденного існування і голоду народ потенційно небідного краю доводять євреї-шинкарі, які для цього використовують усі характерні для єврейства риси: впевненість і почуття власної гідності, заощадливість та ін. [29, с. 68].

Загалом євреї до 1848 р. мали менше прав, ніж шляхта і міщани, але водночас більше – у порівнянні з українськими селянами. До прикладу, вони мали право навчатися в університетах. Це ще раз доводить, що вони були освіченими людьми, що діяли часто в інтересах не тільки своїх, але й Австро-Угорщини [11, с. 118].

І. Франко, досліджуючи проблему галицького пияцтва, у своїх працях зазначав, що селяни Галичини, порівнюючи з іншими країнами Європи (Англія, Франція, Швеція, Німеччина), в цілому витрачали на алкогольні напої навіть менше грошей. Але проблема пияцтва в Галичині була гострішою, оскільки тут алкоголь виступав на тлі загальних злиднів, бідності, неякісного харчування та поганих умов праці. Більше того, основним алкогольним напоєм галичанина була неякісна і вкрай шкідлива горілка. На відміну від галичан, європейці захоплювалися більше вином та пивом, які мали значно менший градус, а, отже, не такі пагубні наслідки для організму людини [29, с. 69].

За результатами досліджень, 10 % усієї суспільної роботи витрачалося на алкогольні напої, тобто фактично десята частина загальної продуктивної праці чи зароблених грошей йшла на виготовлення або споживання алкоголю. Реальність така, що якби ці величезні кошти спрямовувалися в інше русло, наприклад, культурно-просвітницьке, то українці Галичини XIX ст. могли б позбутися більшості зі своїх гострих соціальних проблем. Інші підрахунки стверджують, що якби всю картоплю та хлібні злаки, з яких гнали горілку, використали як продукти харчування, то можна було б анулювати проблему продовольчих запасів та унеможливити поширення таких страшних хвороб як, для прикладу, тиф [29, с. 69].

Оскільки влада ігнорувала масовий алкоголізм, він поширився навіть на студентську та учнівську молодь, що мало негативний вплив для її фізичного та розумового розвитку. Існувало безліч причин поширення пияцтва серед молоді: матеріальна скрута, яка часто супроводжувала гімназистів і студентів, спроба втекти від реальності, неорганізованість позашкільного дозвілля, «мода» на розпивання алкоголю. Але головне, що алкоголь був доступним і відносно недорогим [27, с. 80].

Один з найвпливовіших українських діячів Галичини наприкінці ХІХ– на початку ХХ ст. Кость Левицький у своїй ґрунтовній праці «Історія політичної думки галицьких українців» підкреслює, що боротьба за національну українську школу стала фундаментом всієї політичної та організаційної роботи інтелігенції під владою Австрії. На розв'язання цього питання скеровувалася парламентська та сеймова боротьба українського представництва у виборних органах влади, а ще чисельні політичні, економічні та культурні заходи. Однак, попри всі кроки, український провід, на жаль, не проводив розрахунки, що тільки 1,5 % від усієї суми пропитих грошей вистачило б на те, щоб істотно поліпшити систему народного галицького шкільництва [29, с. 70].

Якщо ж порівнювати корчму та школу через призму суспільної значущості, то можна побачити, що за немалою кількістю показників корчма випереджала школу. Значною мірою цьому сприяли державна політика імперії у сфері виробництва і споживання алкогольних напоїв, а також усталені традиції в споживанні значної кількості спирту. Підкреслити цю тезу можуть такі дані: на рубежі ХІХ і ХХ ст. у сільських громадах Галичини (їхня кількість дорівнювала 6230) було приблизно по три шинки, але з усіх громад тільки 60 % мали народні школи. Ці дані взято виключно з офіційної статистики, а в реальності різниця була набагато більшою, адже багато галицький шкіл існувало лише юридично, водночас активну діяльність вело багато підпільних шинків. Якщо одна корчма приходилася на 347 міських і 462 сільських мешканців, то одна школа початкового рівня – на 1770 жителів (300 дітей). Отже, в цілому горілка була вагомішою частиною в людському житті, аніж освіта. Переважна більшість галицького населення пили

горілку або інші міцні напої, але лише 8 % з них вміли читати і писати, а 4,9 млн. русинів-українців були взагалі неписьменними [29, с. 70].

Якщо ж говорити про цілу Австрійську імперію, то такі тенденції до диспропорції були властиві тільки Галичині. У жодному іншому коронному краї не було такої різної прірви між кількістю корчем та навчальних закладів відносно кількості населення. Внаслідок пияцтва простого українського населення галицький крайовий та державний бюджети щорічно отримували по 50–55 млн. кр., але на справи народних шкіл крайовий сейм виділяв тільки 624 тис. кр., що дорівнювало 1,1 % коштів з шинкарської справи, а на гімназії з державного бюджету витрачалося тільки 14 тис. кр. Отже, величезний грошовий потенціал українського населення Галичини йшов не на вирішення національних, соціальних чи інших проблем, а на шкоду для себе і оточуючих у вигляді горілки. Якби селяни, за умови бажання та правильної організації, витрачали на освітні проблеми лише 5–6% із загальної «горілчаної» суми, то вони могли б самі закрити свої освітні потреби, ліквідувати неписьменність та сприяти вихованню молоді української інтелігенції [29, с. 71].

Освіта мала досить тісний зв'язок з алкоголем і тому, що шинки часто знаходилися саме біля навчальних закладів, а вікового обмеження щодо вживання алкоголю в Галичині не існувало. Як це не парадоксально, але шинкарська горілка була доступною навіть пересічному учневі і в ціновому плані. Наприклад, маленька склянка пива коштувала в краї шість крейцерів, а велика – 12. Алкоголь був дешевим і дозволити його собі міг будь-хто [27, с. 84].

На тлі масового пияцтва в Галичині зростала злочинність. Досліджуючи причини цих процесів, тогочасні соціологи справедливо акцентували увагу на зловживанні горілкою, яка штовхала до численних несвідомих злочинних дій. На міжнародному Віденському конгресі в 1815 р. учений Ф. Лефлер доводив, що «налогові пияки» здебільшого вчиняють «майнові» злочини (крадіжки, шахрайство і т. п.), а також злочини «на фоні честі» (бійки, образи тощо). У стані алкогольного сп'яніння вчинялися два з трьох злочинів «опору владі» та приблизно половина бійок з тілесними ушкодженнями. Близько чверті п'яниць закінчували своє

існування у в'язницях або закладах для душевнохворих людей. Однак, зі слів того ж таки Ф. Лефлера, суспільство ніяк не намагалося ліквідувати цю проблему і просто закривавало на це очі. Крім того, навіть гроші, які австрійський парламент в 1900 р. виділив на утримання на лікування алкогольно залежних – 100 тис. кр. – не пішли за призначенням [29, с. 71].

Проблема зв'язку спиртного та злочинності мала одним зі своїх початків поганий приклад дорослих для дітей. Діти переймали від дорослих думку, що багато пити нормально. Навіть вчителі в Галичині, як це не дивно, часто були алкогольнозалежними. Наприклад, один з учнів Бродівської гімназії у своїх спогадах про навчання розповідає про професора математики і фізики Василя Саната, який так любив алкоголь, що учні дали прізвисько його червоному носу - «алкоголеметр». Також в м. Бохня (тепер – у Малопольському воєводстві Польщі) анонімним учнем у юнацькому часописі «Жаринка» було викрито зловживання алкоголем серед вчителів. Було описано ситуацію, коли сп'янілі професор та помічник катехита прийшли на засідання повітової ради. У джерелах згадується ще один викладач, якого часто бачили нетверезим у придорожній канаві [27, с. 88].

Збільшення споживання алкогольних напоїв, з одного боку, та низький ступінь соціального життя народу, з іншого, були одною з основних причин росту злочинності. Для прикладу, з 34,4 тис. засуджених за вчинення кримінальних злочинів у 1906 р. в Австрійській імперії на Східну Галичину припадало 6,2 тис. (18 %). Але якщо в цілому в державі на тлі пияцтва вчинялося близько 50 % всіх злочинів, то в Галичині ці дані дорівнювали 60–65 %. Це було суттєво більше, ніж в інших країнах Європи, за виключенням хіба що Швеції та Нідерландів, а також Сполучених Штатів Америки та Англії, де в стані алкогольного сп'яніння в той час здійснювалося відповідно 70–75 % та 80–90 % злочинних дій. Наведені показники відображають прямий вплив алкоголю на рівень злочинності. Характерно, що у вихідні дні, коли споживання алкоголю було найбільшим, здійснювалося приблизно 70 % убивств і 80 % згвалтувань. Також ще в XIX ст. вчені зауважили негативну тенденцію, що діти пияків успадковували тягу до алкоголю та нахили до злочинних дій від своїх батьків [29, с. 72].

Алкоголь нерідко міг призвести і до невмисного злочину. Наприклад, газета «Діло» у 1880 р. висвітлила нещасний випадок у Перемишлі, спричинений спиртним. Двоє товаришів – чотирнадцятирічний якийсь Савицький та одинадцятирічний Гащиць (імен, на жаль, невідомо) після спільної пиятики вирішили позмагатися у вправності з револьвером. Гащиця було вбито з необережності [27, с. 88, 89].

Надмірне вживання алкоголю, особливо низькоякісної горілки, обумовлювало поширення багатьох захворювань і стало чи не найважливішою причиною зниження загального рівня фізичного здоров'я українців. Привід для з'ясування цієї проблеми дають підсумки досліджень вчених, які впродовж другої половини XIX – початку XX ст. інтенсивно вивчали вплив алкогольних напоїв на організм людини. Перш за все, це дозволило спростувати помилкову, але популярну в той час думку, що алкоголь начебто запобігає «сухотам» (туберкульозу) – домінуючому в Галичині смертельному захворюванню, де його показники були одними з найвищих в усій Європі. Серед пияків цей рівень був у два-три рази вищим, ніж у людей, які рідко вживали міцні напої. Заразом, коли в Європі на межі XIX–XX ст. з тисячі хворих туберкульозом впродовж року помирав 1,1 %, то в Галичині це число було в три рази більшим. В Австро-Угорській імперії в цей час захворювання щорічно забирало життя 202 тис. осіб, з цього числа на українські землі припадало 24,5 тис. (12 %). Серед єврейського населення, що в основному, вживало алкоголь помірно, показник захворюваності на сухоти був найнижчим. З огляду на важкі умови праці та повсякденного життя найбільше від туберкульозу помирали прості робітники та сільські батраки, які у більшості випадків жили в нікчемних коморах або взагалі у стайнях [29, с. 72, 73].

На шкідливості горілки наголошував Михайло Грушевський, який проживав у Львові з 1894 р. У статті «Проти п'янства» (1910 р.) йшлося про те, що алкоголь – це отрута і що про це вже давно відомо. Він зауважив руйнівний вплив алкогольних напоїв на людський організм: «Вони знищують тіло, його будову і ослабляють розум, а притім нищать не тільки того, хто п'є, але й його дітей і дальше потомство. Діти п'яниць – се виродки...» [2, с. 262].

Примусове «накачування» галицьких селян панською горілкою було офіційно скасовано ще в рік скасування панщини – в 1848 р., але в системі визискування українських працівників краю ця позаекономічна форма експлуатації практично мала місце аж до кінця 30-х рр. ХХ ст. Упродовж цього часу на багатьох виробництвах було присутнім явище, коли замість грошей за працю платили «квитанціями» чи «квитками», в яких вказувався той чи інший різновид натуроплати. За такі «квитанції» в поміщицьких чи заводських магазинах нерідко продавали горілку та сигарети. У 1880-х рр. в Галичині став поширюватися перейнятий з австрійських пивоварень звичай, коли заробітню платню видавали пивом (6 літрів щоденно), причому працівники не могли його продати чи забрати з собою. За такої умови, приміром, у броварів с. Монахова (поблизу Львова) раптово зросли випадки недуг на серце, печінку та шлунок. Крім того, популярною була практика, коли замість грошей певну частину зарплати найманим сезонним робітникам, перш за все, в період збирання врожаю картоплі, видавали «кватерками» горілки [29, с. 73; 21, с. 73].

Висока схильність селян Галичини до вживання міцних напоїв часто використовували різноманітні політичні сили, найчастіше польська шляхта, як результативний спосіб агітації у процесі виборів до парламенту чи крайового сейму. Розкриваючи це явище, український посол Андрій Кос підкреслював, що важко сказати, хто в цьому становищі заслуговує більшого презирства: «чи селянин, що продає свій голос, чи пан, що за допомогою таких голосів отримує свій мандат»? [29, с. 73].

Безумовним залишається той факт, що обсяги і наслідки пияцтва в Галичині були суттєвими та вагомо позначалися на розвиток українського суспільства. В останній третині ХІХ – на початку ХХ ст., коли капіталістичні відносини отримали домінуючі позиції у більшості сфер господарства, алкоголь залишався значним важелем позаекономічної експлуатації селян та робітників. Пияцтво простолюду приносили прибутки шляхті та орендарям, якими найчастіше виступали євреї. Горілка поглиблювала майнове розшарування суспільства, гарантуючи великі прибутки кільком десяткам тисяч осіб, що брали участь у його виробництві та

реалізації, водночас алкоголь збільшував убогість кількомільйонного числа селян і робітників. Горілка стала однією з причин росту злочинності та спричиняла збільшення кількості хворих на різноманітні хвороби, перш за все, на туберкульоз.

Отже, пияцтво як наслідок алкогольної політики в Галичині істотно впливало на збереження генофонду руського, українського народу. Алкогольна політика властей у досліджуваний період полягала в поширенні алкогольних напоїв з метою матеріального визискування селян, що було вигідно як поміщикам так і євреям. Зменшення витрат на алкоголь могло б вирішити чимало з надзвичайно гострих проблем культурного і суспільного розвитку. За таких умов поява і розгортання руху тверезості, що виступав за зниження рівня споживання алкогольних напоїв та ліквідацію пияцтва як явища, ставали значущим фактором національного суспільного розвитку українців Галичини в межах всієї Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії. Більш детально про це піде мова в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО – ОРГАНІЗАТОР БОРОТЬБИ З ПИЯЦТВОМ

Величезні обсяги пияцтва в Галичині негативно впливали на різні сфери суспільного життя, а тому з цим потрібно було боротися. Початкову роль в антиалкогольній боротьбі відіграла Греко-католицька церква (далі – ГКЦ). Греко-католицькі священники, будучи рушієм українського національного руху в ХІХ ст. як найосвіченіша верства населення Галичини під владою Австрії, взялася і за викорінення пияцтва на українських землях. [29, с. 75].

Оскільки на українських землях у ХІХ ст. були відсутні аристократичні верстви та було обмаль можливостей отримати вищу освіту, саме духовенство стало «будителем» національної самосвідомості українського народу. Однак вищі кола духовенства ГКЦ, принаймні їх частина, тривалий час все-таки стояли на пропольських позиціях, але прості священники, особливо сільські, були близькими до народу та його проблем, водночас це були освічені люди, які могли повпливати на інших [29, с. 75]

Щоправда, греко-католицьке духовенство саме страждало від феодальних повинностей і підпорядковувалося місцевій шляхті. Тому священники мусили бути досить стриманими в закликах до тверезості. Одним з перших, хто закликав духовенство до масштабної боротьби з пияцтвом, був Антін Ангелович у 1804 р. Однак, у його розумінні, не було оформлено конкретних форм і методів цієї боротьби, окрім проповідей [29, с. 78].

Зрозуміло, що антиалкогольний рух не був виключно галицьким явищем. На той час провідні країни Європи та Америка також стали на «тверезницьку» боротьбу. Передові українські діячі часто переймали із Заходу досвід боротьби з пияцтвом та пристосовували його до місцевих умов. Однак, як уже було сказано, на українських землях особливістю антиалкогольного руху було те, що ним займалося спочатку виключно греко-католицьке духовенство. Тому, коли в інших країнах оформлювалися товариства тверезості чи товариства поміркованості, то в австрійській Галичині вони ставали братствами тверезості [23, с. 85].

Дослідник Б. Савчук говорить, що поштовх до створення українських братств тверезості надало Листопадове польське повстання 1830–1831 рр. Повстанські кола добре розуміли, що для успіху їм потрібна підтримка різних верств населення, зокрема селян-русинів. Але спочатку вони боялися вербувати русинів-українців до своїх лав, які могли швидко розбовкати все у місцевій корчмі. Тому з'явилася думка, що спочатку з селян треба було взяти присягу про дотримання тверезості, а вже потім приймати їх у революційні лави [29, с. 79]. Після придушення повстання римо-католицьке духовенство почало масово засновувати братства тверезості. Це загрожувало шляхетським прибуткам, але спочатку шляхта не наважувалася протидіяти церкві. У свою чергу, офіційний Відень більше турбувало питання, чи не є ці братства прикриттям революційних настроїв. Власті стояли на боці ГКЦ, що була, по суті, в опозиційному становищі до польського національно-визвольного руху, з його на перших порах антиавстрійською спрямованістю.

За таких умов, галицький намісник архикнязь Фердинанд на зборах крайових владик 1844 р. оголосив, що для протидії польським братствам, куди часом входили і русини, в парафіях Галичини, де були дві церкви – Римо-католицька і Греко-католицька – необхідно було створювати братства тверезості і для греко-католицьких парафіян. За кілька днів архикнязь видав указ, за яким духовенство греко-католицького обряду зобов'язувалося проводити роз'яснювальну роботу серед селян про складання присяг і обітниць утриманості. [29, с. 79, 80].

Можна сказати, що початок антиалкогольного руху на західноукраїнських землях мав парадоксальний характер. Основний поштовх йому дали владні структури, мотивуючи антипольськими заходами. Маючи офіційний дозвіл від австрійської влади, греко-католицьке духовенство починає активно діяти. 10 жовтня 1844 р. послання щодо цієї справи оприлюднив перемишльський єпископ Іван Снігурський. У ньому, зокрема, йшлося, що люди стали схожими на «нерозумну худобу». Головною вадою людей було визнано пияцтво, а єпископ наказував священникам «повчати нарід» і остерігати його від пияцтва. У своєму посланні І. Снігурський опирався на Святе Письмо, де було сказано, що пияцтво є

джерелом тисячі хворіб. Тому він закликав людей частково або повністю відмовитися від алкогольних напоїв [23, с. 86].

Невдовзі після цього була видана куренда (послання-розпорядження) Михайла Левицького – другого галицького митрополита (1815–1858 рр.). М. Левицького називають одним з фундаторів українського антиалкогольного руху, він приклався також до розвитку шкільництва рідною мовою в Галичині, що мало бути одним із засобів проти пияцтва. Ним були чітко сформовані ідейні та організаційні засади роботи братств тверезості. Описавши жахливі масштаби пияцтва, митрополит наголошував, що боротьба з п'янством мала стати одним з першочергових завдань місцевого духовенства [29, с. 80, 81]. Окреслена М. Левицьким програма дій для боротьби проти пияцтва містила «повчання» священникам стосовно організації антиалкогольної пропаганди, а також формулювала механізм створення та практику діяльності братств тверезості. Висвітлені в ній засади фактично не втрачали своєї актуальності в антиалкогольному русі Галичини впродовж майже ста років. Але на перших порах вони фактично не принесли плодів [22, с. 39].

При входженні до братства тверезості його учасники мали скласти присягу-молитву двох типів: або йшлося про часткове утримання від алкоголю, поміркованість у його вживанні, або ж про повне зречення від горілки. Остання виглядала приблизно так: «Я зобов'язуюся від пиття горілки цілком, аж до смерті моєї, утримуватися ...» [29, с. 81]. Кожне братство створювало свою «книгу тверезості». Туди вносилися такі дані про членів: ім'я та прізвище, адреса та форма присяги. М. Левицький також видав «пересторогу», в якій суворо заборонялося силою змушувати парафіян до вступу у братства, а також привселюдно засуджувати тих, хто не вступав до них. Уся діяльність в цій сфері мала проводитися виключно за принципами християнської моралі [29, с. 81, 82].

Діяльність братств була важливою для вищого духовенства. Митрополичий ординаріат 3 жовтня 1844 р. видав обіжник, що зобов'язував парафіяльних священників здавати звіт про діяльність братств тверезості кожні три місяці. Утворення братств починалося з початкової присяги, складеної першим його

членом. Цьому нерідко передували церковні служби для доброї справи. Перед тим священники здебільшого діяли методом переконання таким чином, що людина сама захотіла покинути чарку з внутрішніх духовних мотивів. У більшості першими подавали приклад самі священники та їх сім'ї, вони, як правило, ставали першими членами новостворених братств [29, с. 83].

По суті, боротьба з пияцтвом стала першим масовим, легальним і дієвим рухом галицького селянства. Цей рух мав у собі риси антишляхетського, але загалом діяв у суспільно-корисному напрямку. Антиалкогольний рух одразу ж схвилював польську шляхту і магнатів, адже зменшення споживання спиртного негативно позначалося на їхніх прибутках. Про це, зокрема, може свідчити донесення управителя роздільського маєтку графу Ланцкоронському в січні 1845 р. Він писав, що братство тверезості з кожним днем все розростається, і в Роздолі на львівщині залишилося небагато людей, які ще не склали обітниць, її складали як місцеві поляки, так і русини [29, с. 83].

Політичні сили, що виступали в опозиції до антиалкогольного руху в Галичині, із середини XIX ст. вдавалися до оскарження і тиску на державні структури. Дідичі, господарі гуралень надсилали незліченні скарги і доноси до Галицького крайового сейму та офіційного Відня з докорами, що розгортання братств тверезості греко-католицьким духовенством несе в собі величезну шкоду державній скарбниці [23, с. 86]. Описані процеси дозволяють виявити важливу тенденцію в русі за тверезість. Порівнюючи ціни на спиртне та піднесення і спади руху тверезості, можна підсумувати, що під час активізації антиалкогольного руху горілка була найдешевшою, а в роки його спаду ціни стрімко росли. Для прикладу, 1844 р. був неврожайним і вартість горілки наступного року мала б збільшитися, але в 1844–1845 рр., коли антиалкогольний рух переживав розквіт, у Львові ціни на горілку були вкрай низькими – 20,8 кр. за декалітр, по селах ціна була ще меншою. Однак після того, як антиалкогольний рух пішов на спад, у 1846 р. ціна збільшилася до 27 кр., а в 1854 р. – до 41,2 кр. На відміну від інших сільськогосподарських продуктів, чия ціна визначалася законами ринкової економіки, ціни на горілку залежали від хвиль піднесення і спаду руху за тверезість [29, с. 84, 85].

Передусім, антиалкогольний рух ставав формою масштабного соціального протесту проти свавілля панів і орендарів, найчастіше євреїв. Морально-релігійні мотиви в цьому процесі відігравали, як правило, другорядну роль, хоча й були важливим чинником [29, с. 85]. Поширення і популярність руху тверезості, в свою чергу, викликала сильний спротив з боку поміщиків та орендарів, що мав різноманітні форми. Останні з метою зменшити кількість тверезників, поширювали неправдиві чутки, що начебто на кожну людину, яка склала присягу на поміркованість, держава накладатиме додаткові високі податки. Поширеним явищем стали силові методи. Для прикладу, шляхтич Рубаржевський у перегінському деканаті, запросивши до себе мешканів с. Пацикова Калуського повіту, різними погрозами намагався змусити їх зректися своєї присяги, а в довколишніх селах його прибічники пустили чутку, що селяни, які вже склали присягу, будуть змушені відробляти сто днів панщини кожний. Євреї-власники корчем та шинків також проводили власну пропаганду, що священники підбурюють людей на тверезість лише задля того, щоб заощаджені кошти йшли на потреби церкви. Траплялося навіть так, що налякані цими побрехеньками селяни виступали проти створення братств тверезості у своїх громадах [29, с. 85].

Відомі випадки, коли євреї з метою зупинити розгортання тверезницького руху навмисно звинувачували греко-католицьке духовенство в антисемітизмі. Це вони робили за допомогою власної єврейської преси [31, с. 13]. Через постійний тиск уже в другій половині 1845 р. антиалкогольний рух сповільнився, а наступного року майже зник. На вимогу крайової президії Галицького крайового сейму про становище братств тверезості митрополіча консисторія влітку 1847 р. наказала священникам подати необхідні звіти. Водночас деякі священники наголошували на необхідності радикальних дій для збереження боротьби з пияцтвом: виганяли євреїв з сіл, закривати корчми і шинки на свята та неділі, запровадили тілесні покарання для пияцюг. Важливо, що саме в той час, у середині 1840-х рр., вперше залунали заклики до масової просвітницької діяльності серед селян з метою ліквідації пияцтва [29, с. 86].

Ситуація із занепадом братств тверезості була досить складною для тисяч їхніх членів. Адже зі зникненням братства не зникали обіцянки, дані перед Богом у поміркованому ставленні чи повній відмові від алкоголю. Спочатку проти членів братств з боку євреїв-орендарів та поміщиків чинився неприхований тиск, але пізніше він став більш вишуканим, і нерідко з елементами загравання. Після завершення роботи русинам щедріше наливали горілку, а в святкові дні й неділі в кормах наймали музиків. Люди, що присягали на помірковане вживання, не були так сильно дискриміновані, як ті, що присягли на повну відмову від алкоголю. Духовенство ж не могло, по суті, ніяк цьому радикально зарадити [29, с. 86].

Однак, попри тиск, погрози, залякування і, найголовніше, спокусу більшість селян Галичини ревно дотримувалася своїх обітниць, даних Богові. Наприклад, у тій же перемишльській єпархії тільки 2 тис. людей (тобто 0,8 %), порушивши обітницю, повернулися до чарки. Проте, в критичній ситуації 1846 р. переважна більшість колишніх членів братств була полишена сама на себе. За таких умов, під час святкування 250-річчя Берестейської унії в 1846 р., за сприянням вищого духовенства священники почали звільняти прихожан від їхніх присяг, підмінюючи на інше «богоугодне діло». Та вже 21 січня 1848 р. митрополича консисторія ще раз закликала священників почати кампанію з отверезіння народу, вказуючи, що на цьому нелегкому шляху їх не повинні лякати ворожі дії [29, с. 86, 87]. Як бачимо, рух тверезості в Галичині від самого початку розгортався з перемінним успіхом.

Подальше розгортання руху тверезості на якийсь час було зупинене «весною народів» 1848 р. Буремна доба революційних подій в Європі стала на заваді «антиалкогольній революції» Галичини. Це відбулося тому, що в українців, як і в інших підневільних народів, з'явилися нові пріоритети, серед яких була культурно-просвітницька і політична діяльність, для прикладу, в 1848 р. була створена перша українська політична організація – Головна руська рада, започатковану пресу і театр народно-розмовною мовою тощо, розгорнувся потужний селянський рух проти несправедливих для селян умов ліквідації кріпацтва [23, с. 87].

Однак загроза зuboжіння через горілку для українських селян зростала. 16 квітня 1848 р. цісар скасував панщину, а завдяки подальшим реформам у Галичині

з'явилося 375 тис. вільних господарств. Тому, якщо до скасування панщини селяни пропивали здебільшого те, що заробляли, а продати землю чи хату без панського дозволу вони ніяк не могли, то зараз, ставши вільними власниками нажитого майна, вони могли пити за рахунок боргів у шинку до цілковитого розорення [31, с. 13]. Під цим кутом зору умови для пияцтва серед галицьких селян ще навіть покращилися.

Навіть за наявності розпоряджень митрополичої консисторії упродовж 1850-х рр. греко-католицьке духовенство не змогло відновити діяльність братств тверезості. Фактичне знищення цих інституцій частково могла компенсувати робота церковних братств, які після 1851 р. вагомо зміцнили свої позиції. Відповідно до прийнятого тоді нового статуту ці інституції мали вийти за рамки виключно церковної практики та стати рушійною силою суспільного життя в громаді [29, с. 88]. Документи свідчать, що в 1850-х рр. церковні братства функціонували в переважній більшості парафій трьох греко-католицьких єпархій, однак вони не зуміли розгорнути масштабної діяльності з ліквідації пияцтва. Щоб дізнатися причини такого стану справ, 10 березня 1851 р. митрополича консисторія видала новий обіжник. Духовенство стрийського, бродівського та львівського деканатів у своїх відповідях одногolosно зазначало, що боротьба з пияцтвом не мала значних успіхів, бо церковні братства основну увагу звертали на вирішення буденних церковних проблем. З огляду на це, священники ГКЦ постійно наголошували на необхідності відновлення братств тверезості [29, с. 88].

Нову хвилю піднесення галицький антиалкогольний рух пережив аж у 1870-х рр. На антиалкогольну боротьбу безпосередній вплив мала зовнішня політика Австро-Угорщини, адже ведення нею кількох воєн у другій половині XIX ст. залишило багато сімей без годувальників, і як не дивно, на цьому тлі зростало пияцтво. Люди намагалися чаркою компенсувати свої злидні, голод, відсутність необхідних речей і перспектив. Народоєць Степан Качала, український посол до Галицького крайового сейму та австрійського парламенту в (1861-1879 рр), так описує жахливе становище селян: «Маючи під боком горілку, діти обкрадають своїх родичів, слуги – своїх господарів. Пастухи на полях молотять снопи, щоби

виміняти їх на горілку ...» [23, с. 87]. Він був автором твору «Що нас губить, а що нам помочи може» (1869 р.), де у формі діалогу наголошується, що горілка приносить одну шкоду. Зокрема, в цьому творі є такі рядки: «Іменно горівка губить наш маєток. Возьмімо всі орудки наші, при котрой обойде ся безь горівки? Може при справахь або при обрядахь? Може при роботі або при забаві? Вь дому або вь дорозі? Чи є де торгь без могоричу?» [4, с. 6]. Тобто, як уже підкреслювалося, повсюдно в житті галицького селянина – від народження і до смерті – була присутня горілка.

У 1870-х рр. за ініціативою греко-католицького духовенства, за умови лояльності австрійської влади, причина якої не в останню чергу крилася в загостренні відносин з Росією, необхідності посилення обороноздатності країни, відповідно – соціальної стабільності в краї, почалося відновлення братств тверезості, що діяли на старих засадах. Однак, як писала русофільська газета «Слово» у Львові, ці братства були лише «острівками тверезості» в порівнянні із загальною картиною масового зловживання алкоголем [29, с. 91].

Ситуація змінюється, коли до руху за тверезість приєднується в середині 1870-х рр. львівський митрополит Йосиф Сембратович, що став однією із найвпливовіших осіб у цій боротьбі. Він почав відновлювати авторитет Греко-католицької церкви, який послабився у попередні десятиліття. 3 квітня 1874 р. він звернувся з посланням «О високім достоїнстві чоловіка» до духовенства та віруючих ГКЦ, де називав пияцтво «найбільшим гріхом», що нищить людину і зовні, і всередині. Й. Сембратович закликав до поновлення боротьби зі спиртним серед українського населення Галичини [29, с. 92].

30 червня 1874 р. сам Папа Римський благословив створення нових братств під греко-католицьким покровительством у Галичині. Уже 4 серпня 1874 р. Й. Сембратович видає статут «О братствах утриманості і об отпустах для них, Єго Святостію Пієм IX, Папою Римським наданим». Згідно з цим документом члени братств мали до кінця життя утримуватися від «палених напоїв», таких як горілка, і помірковано вживати пиво, мед тощо. Вони також мали заохочувати інших до вступу у братство [23, с. 87].

Існували й інші нововведення в русі тверезості. Так, почала застосовуватися реальна система покарань: перші два рази за порушення докоряли в душі християнської любові, на третій раз священник просив віруючих помолитися за нього, не називаючи його, а на четвертий раз порушника вилучали з братства. Така особа за умови покаяння за рік знову могла стати членом братства. Особливо пильнували за тим, що всі релігійні свята, а також хрестини, весілля тощо проходили без горілки. Крім того, члени братства зобов'язувалися виховувати своїх дітей у тверезницькому душі. Загалом оновлені братства ставали суворішими в дотриманні дисципліни, порівнюючи з братствами 1840-х рр. [29, с. 93].

В антиалкогольному русі в Галичині того часу складали присягу на певний термін. Для прикладу, в Голині та Брошневі в 1874–1876 рр. обітницю на утримання від алкоголю на все життя склало 274 осіб, на три роки – 126, на рік – 157 осіб. Це дало позитивні наслідки, селяни охочіше йшли на обітницю на кілька років, а братство мало змогу позбуватися нерішучих членів. Отже, зменшувалися причини для дискредитації братств через порушення дисципліни у вживанні алкоголю [29, с. 93, 94]. У 1870-х рр. стали також поширеними «місії тверезості», які найперше мали працювати в місцевостях, де ще не розпочалася антиалкогольна боротьба. Там засновували нові братства тверезості, виголошували промови про шкоду пияцтва тощо. Уже згаданий Й. Сембратович сформував засади і завдання таких «місій тверезості». Усі місіонери підпорядковувалися о. Василю Залозецькому. Глава РКЦ Папа Римський 1877 р. надав місіонерам у Галичині право причащати та відпускати гріхи людям, які під час місій ставали на тверезницький шлях [29, с. 94].

Місії відбувалися здебільшого під час релігійних свят і тривали декілька днів. Вони проходили майже в кожному галицькому селі й інколи збирали до 10–15 тис. осіб. У той час засновувалися нові братства, організовувалися масові присяги тверезості та розповсюджувалася антиалкогольна література. Нерідко в центрі села, а часом – навпроти корчми, встановлювалися хрести тверезості з написом: «Хрест погубив поганьство» тощо [29, с. 94, 96]. Подібних хрестів у Галичині було

встановлено чимало, деякі з них стоять і досі, приміром, в с. Кропивник на Калущині чи в с. Крихівці біля Івано-Франківська [35]

Духовно-інтелектуальним осередком організації «місій тверезості» був гурток місіонерів, очолюваний священниками Рудольфом Мохом, Василем Залозецьким та Антоном Струтинським. На основі їхніх проповідей про пияцтво були розроблені та надруковані промови, які часто використовувалися в подібних місіях [29, с. 95].

Діяльність цих та багатьох інших активістів у боротьбі за тверезий спосіб життя з числа духівництва призвела до того, що в 1888 р. в Калуському повіті у 29-ти парафіях існувало 28 братств тверезості, а в Рогатинському на 29 парафій — 21 братство [10]. Отже, братства тверезості створювалися практично чи не в кожній парафії, що робило антиалкогольний рух в останній третині XIX ст. вагомим чинником суспільного життя в Галичині.

Друга хвиля боротьби за тверезість фактично розвивалася, як і перша сорок років до того, стрімкоподібно. Вона стрімко досягнула свого апогею в 1875–1876 рр. і дала приголомшливі результати. Попит на алкоголь впав, а тому зменшилися і ціни на спиртне. У місцевостях, де діяли братства чи пройшлися «місії тверезості», ціна на горілку складала тільки 10–14 кр. за кварту, хоча ще в 1870–1873 рр. ціни були в три рази більшими [29, с. 97].

Офіційна влада також якоюсь мірою доклалася до боротьби з пияцтвом у досліджуваній період, про що вже згадувалося в першому розділі. Так, встановлювалися штрафи за пияцтво у громадських місцях, за продаж алкоголю дітям тощо. Однак, незважаючи на докладені зусилля й українського суспільства з ініціативи духовенства ГКЦ, і частково владних структур, Галичина залишалася регіоном імперії, де пияцтво було чи не найбільш поширеним [29, с. 97, 98].

Як і раніше, знову повторюється ситуація, коли проти антиалкогольного руху рішуче виступили польська шляхта та орендарі-євреї. До митрополита почали надходити скарги, що через відмову від алкоголю страждає скарбниця багатьох сіл, адже раніше вона мала прибуток з податку на алкоголь. Ці закиди підтримав і уряд, залучивши на боротьбу з «тверезниками» жандармерію, що стала розганяти місії,

мотивуючи це «загрозою державного порядку» [29, с. 99]. Очевидно, урядові чиновники побачили небезпеку в масовості антиалкогольного руху в Галичині для поповнення державної скарбниці.

У рескрипті від 30 травня 1875 р. намісництво дорікало священникам у тому, що вони чинять тиск на віруючих, примушуючи складати присягу на тверезість, а також не випускали прихожан з церкви, поки ті не підписували присягу. Звісно, такі факти часом траплялися, але вони не набрали масового характеру [29, с. 99]. Невдоволені панівні верстви стали вдаватися і до більш радикальних дій. У села почали посилати комісії для розслідування діяльності братств тверезості та наслідків церковних місій. Підставою для цього визначалися факти недопуску людей до корчм та свавілля священників. Після висновку комісій органи влади, часто самі старости, зверталися до священників з рекомендацією-вимогою припинити боротьбу з пияцтвом, називаючи її «непристойною» та «непатріотичною», адже вона шкодить пропінації, а, значить, і державі, що позбавляється важливого джерела прибутку [29, с. 100].

Водночас повторювалася історія з переслідуванням членів братств тверезості, що була ще в 1840-х рр., на початковому етапі розвитку антиалкогольного руху. Так само повторювалися і наклепи з уст орендарів-євреїв про додаткові податки для тверезників [29, с. 100]. Ще одним поширеним явищем на цьому етапі боротьби стали підпали. Невдоволені антиалкогольною боротьбою часто підпалювали будинки священників чи селян-агітаторів. Жандармерія ж не докладала зусиль, щоб знайти винних, адже і сама як силовий блок уряду була в опозиції до руху за тверезість. Водночас часто горіли гуральні й корчми. Такі випадки були не поодинокими, приміром, у с. Ясень на Рожнятівщині є згадки про те, як в 1874 р. місцеві жінки спалили корчму і силою змусили своїх чоловіків скласти присягу в церкві про відмову від алкоголю [29, с. 100, 101]. Водночас відомі факти, коли люди замінювали корчму на школу. Наприклад, в 1902 р. мешканці с. Корелечі на Перемишлянщині спільними зусиллями примусили корчмаря продати корчму під приміщення місцевої школи [17, с. 26].

Львівський часопис «Слово» засвідчував, що в середині 1870-х рр. відбулося чимало судових процесів, в яких, з одного боку, виступали корчмарі та орендарі, а з іншого, прибічники тверезості – селяни та громадські ради. Суд найчастіше виносив вирок на користь корчмарів, адже трактував заборону на вживання алкоголю «обмеженням людських прав і свобод», а корчмарі наймали дорогих адвокатів, які обґрунтовували їх позицію. Обвинувачені мусили сплатити штраф [29, с. 101].

Відмінністю галицького антиалкогольного руху від загальноєвропейського було те, що в Галичині не знайшлося належної альтернативи корчмі. Безалкогольні заклади за пануючих на селі соціально-економічних умов просто не могли бути створені. А окрім церкви, духовенство не могло нічого запропонувати, тому питання, як селянам проводити своє дозвілля без горілки, залишалося великою проблемою. Священникам ГКЦ часто бракувало сил і часу, що активно займатися організацією відпочинку селянства у вільний від роботи час, і цим почали користуватися корчмарі, тож з часом у селах з братствами почало розповсюджуватися таємне пияцтво [29, с. 101, 102].

Діаспорний дослідник Іван-Павло Химка стверджує, що з кінця 1860-х і до 1890-х рр. священники брали активну участь не тільки у формуванні братств тверезості. Вони також організовували читальні, кооперативи, долучалися до політичного життя краю в ролі агітаторів. З огляду на авторитет серед простого народу священників ГКЦ обирали послами до австрійського парламенту і Галицького крайового сейму. Очевидно, що без вкладу греко-католицького духовенства як провідника українського національного руху в XIX ст. в організацію антиалкогольної кампанії вона не мала б масової підтримки серед народу [34, с. 89].

Прибічники і вороги тверезницького руху в Галичині довго не могли примиритися, їхній конфлікт затягувався і на нього мусив зреагувати Відень. 4 вересня 1882 р. у столицю до цісаря було запрошено Й. Сембратовича. Франц Йосиф спочатку привселюдно визнав його заслуги у служінні народу, а потім став категорично говорити про відставку митрополита «задня особи цісаря і загального

добра та австрійського патріотизму». Отже, шляхта, яка через поширення тверезості втрачала гроші, почала тиснути на владу, і коли це дійшло до цісаря, він вирішив ліквідувати фундатора руху за тверезість Й. Сембратовича. Фактично ці події засвідчили, що австрійські політичні кола не бажали зупинити споювання українського народу, адже воно приносило значні кошти до скарбниці. Важливо, що без свого провідника друга хвиля антиалкогольного руху занепала [29, с. 102, 103].

Аналогічно, як і під час занепаду першої хвилі, функції братств тверезості знову на якийсь час переходили до церковних братств. Цього разу вони діяли більш активно, мали вимоги щодо збереження тверезості та виключали порушників дисципліни. Найбільш активну антиалкогольну боротьбу церковні братства розгорнули на Станіславівщині, Стрийщині, Рогатинщині тощо [29, с. 103].

Відновленню боротьби за тверезість у черговий раз сприяло розпорядження митрополита Сильвестра Сембратовича 1886 р., що стосувалося змін у статуті братств. Відтепер братства зобов'язувалися усі свята та вагомі події проводити взагалі без алкоголю. Тобто ліквідовувалася ланка, при якій заборонялося пити тільки міцний алкоголь. Важливо, що така принциповість у подальшому поширювалася і ставала все суворішою. Це розпорядження поклало початок «третьої хвилі» антиалкогольного руху. Вона була значно довшою і більш дієвою за попередні [29, с. 103 - 104].

Новий митрополит С. Сембратович, так само як і його попередник, підтримував рух тверезості. У своєму зверненні «До вірних русинів католиків» він 1885 р. головним завданням церкви називав виховання молоді в релігійно-моральному дусі, заохочував оберігати молодих людей від поганого впливу [23, с. 88].

У 1895 р. братства тверезості були реформовані на основі «Послання» митрополита С. Сембратовича. У новому статуті йшлося, що члени братств мали повністю відкинути вживання «всякого паленого напою», а також бути поміркованими у вживанні легких алкогольних напоїв. Також особу, що порушила обітницю, тепер одразу ж виключали з братства [29, с. 105].

Наприкінці XIX ст., з появою перших українських політичних партій і формуванням партійно-політичної системи українського суспільства, греко-католицьке духовенство перестає бути провідником українського народу. Однак на шлях зміцнення авторитету церкви стає Андрей Шептицький, який був обраний галицьким митрополитом 1901 р., а впродовж наступних сорока трьох років залишався одним із найвпливовіших українських діячів [29, с. 105, 106]. Ще як єпископ А. Шептицький активно виступав за викорінення пияцтва. Наприклад, у пастирському листі «До моїх любих гуцулів» 1900 р. він закликав: «Тікайте від коршми та від горівки!». Важливо, що він одним з перших підняв проблему жіночого пияцтва, зауважував, що алкоголю є причиною їхньої розпусти і загалом аморальності села. В одному з пастирських листів у 1901 р. він пише: «За п'янством ідуть усілякі наші гріхи – обжирство, лінивість, бійка, крадежі, сварня, всяка нечистота» [29, с. 106].

Активним діячем у боротьбі за тверезість виступив станіславівський єпископ (з 1904 р.) Григорій Хомишин. Пияцтво під час релігійних свят він називав «поганським звичаєм» і закликав його позбутися. Треба відзначити також вагому роль в антиалкогольній боротьбі митрата (священничий титул у ГКЦ, який надавали за особливі заслуги перед Святою Церквою) Тита Войнаровського-Столодуба. Його проповіді на тему пияцтва будувалися навколо селянських інтересів. Тому вони були багаті на фактаж, зокрема довідуємося, що населення Коломийщини давало 1,6 млн. кр. алкогольного податку, фактично пропивало ці гроші, а земельний податок коштував їм 410 тис. кр., тобто в чотири рази менше і т. п. Ці проповіді, емоційні й виразно аргументовані, справляли величезне враження на місцевих селян, що почали більше рахувати, скільки вони витрачають на горілку впродовж життя. Однак за такі проповіді його часто переслідувала жандармерія [29, с. 107].

Т. Войнаровський взагалі був непересічною особистістю. Він мав широкий світогляд, бажав діяти з розмахом і часто це стояло на заваді його порозумінню з іншими провідниками національного, зокрема і тверезницького руху Галичини. Про вищезгадану проповідь він пізніше згадував: «І справді вийшов результат, про

який – здавалось – не можна було навіть мріяти. Цілий повіт перестав пити» [20, с. 12, 37].

Джерела зображають, що станом на 1913 р. у 754 парафіях Львівської єпархії діяло 175 братств тверезості (23 % від всієї кількості), Перемишльській – 105 (15 %), Станіславській – 185 (44 %). Погодьтеся, це вагомі показники, якщо врахувати, що кількадесят років тому антиалкогольний рух у Галичині тільки зароджувався і мав непросту динаміку в своєму розвитку. [23, с. 88]

Таким чином, перша половина XIX ст. стала етапом становлення і розвитку антиалкогольної боротьби в Галичині, що була започатко вана греко-католицьким духовенством, зокрема його верхівкою. Хоча цей період не мав комплексного і завершеного характеру, боротьба за тверезість, спричинена масовим пияцтвом, сформувала свої зміст і напрямки. На самому початку вона пережила стрімке піднесення 1844–1845 рр., але потім швидко занепала. Основним фундатором та ідеологом антиалкогольної боротьби виступило греко-католицьке духовенство, що в своїх закликах до тверезості спиралося на морально-етичні та релігійні норми поведінки християнина. Водночас у першій половині 1840-х рр. одним з основоположників цієї боротьби стали офіційні державні структури. Спочатку, щоб попередити поширення серед українського селянства польських революційних настроїв у зв'язку з Листопадовим повстанням 1830–1831 рр., вони підштовхували їх до активної праці в цій сфері, а пізніше, коли виявилось, що це загрожує матеріальним інтересам шляхетських кіл, стали всіляко противитися поширенню тверезницького руху.

Упродовж свого існування антиалкогольний рух у Галичині переживав часи як занепаду, так і розквіту. Загалом він розвивався циклічно впродовж усього XIX ст. Друга хвиля розквіту антиалкогольного руху припала на 1875–1876 рр., коли до справи отверезіння народу вагомо приклалися очолювані духовенством «місії тверезості». Значну роль в антиалкогольній боротьбі відіграли митрополити ГКЦ, зокрема Антін Ангелович, Михайло Левицький, Йосиф Сембратович, Сильвестр Сембратович, Андрей Шептицький. Духовенство як фундаментальна сила на цьому поприщі діяло активно, але не могло охопити всіх проблем, пов'язаних з боротьбою

проти масового зловживання алкоголем, наприклад, не було запропоновано належної альтернативи корчмі. Корчмарі та поміщики всіляко намагалися перешкодити викоріненню пияцтва, що часто призводило до підпалів, судів тощо. Загалом антиалкогольний рух у Галичині під проводом греко-католицьких священиків розвивався з перервами впродовж 1840-х - 1880 рр. XIX – початку XX ст.. йому на зміну поступово прийшла боротьба з алкоголем світського характеру.

РОЗДІЛ 3. ВКЛАД СВІТСЬКИХ ТОВАРИСТВ ГАЛИЧИНИ В РОЗВИТОК АНТИАЛКОГОЛЬНОГО РУХУ

Роздвоєння руху тверезості на церковний і світський напрями відбувається аж наприкінці XIX ст., цей процес мав дві основні причини. По-перше, це було пов'язано з уже згаданим у попередньому розділі зменшенням впливу та авторитету ГКЦ в українському національному русі, провід у якому перейшов до новостворених політичних партій. По-друге, причиною своєрідного роздвоєння руху тверезості стало виникнення і стрімкий розвиток громадських організацій та об'єднань просвітницького, культурного та благодійницького напрямків роботи. Зрозуміло, що свій внесок у розвиток антиалкогольного руху зробило формування і діяльність західноукраїнських політичних партій. Боротьба з пияцтвом з боку світських інституцій також пройшла певні етапи, розвивалася під впливом різних політичних та ідеологічних течій, які задавали тон національному відродженню русинів-українців Галичини [29, с. 113].

Громадські товариства в Галичині починають створюватися у так звану «конституційну еру», в період конституційних і децентралізаторських перетворень у Габсбурзькій монархії з початку 1860-х рр. Сприятливі умови для їх виникнення надав закон про товариства 1867 р., що закріпив необхідні правові засади для існування громадських організацій [29, с. 113].

Протягом фактично сімдесяти років найвпливовішим національним товариством Галичини залишалася народовська «Просвіта», створена у грудні 1868 р. на чолі з Анатолем Вахнянином. Метою своєї роботи воно визначало розвиток національної самосвідомості русинів-українців через культурно-просвітницьку діяльність. Зокрема, найбільш поширеними формами діяльності «Просвіти» в Галичині були створення українських бібліотек і читалень, публічні виступи, видання періодичної преси, книжкової продукції, розвиток україномовного театру тощо [32, с. 282].

Однак національні товариства Галичини не були представлені тільки «Просвітою», яку образно назвали «матір'ю» українських товариств. Приміром, в 1881 р. була заснована важлива народовська інституція – «Руське (пізніше –

Українське) педагогічне товариство» (згодом – «Рідна школа»). Ця організація займалася розбудовою шкільництва і позашкільного виховання в Галичині [29, с. 113].

У серпні 1874 р. на противагу народовській «Просвіті» було створено москвофільське «Общество ім. М. Качковського». Воно приклалося до створення читалень, що стали першими самостійними нецерковними об'єднаннями для галицького селянства. У 1871–1878 москвофіли заснували 161 читальню, загальна кількість членів яких – близько 10 тис. Читальні стали якісним стрибком у формуванні громадського життя на селі, що починав свій «світський» виток [29, с. 114].

Поряд з народовським рухом у Галичині останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. набуло розвитку москвофільство (русофільство), що відстоювало мовно-культурну та історичну єдність місцевих русинів з панруським простором на сході. Серед причин поширення москвофільських настроїв, що були малопомітними в краї під час «весни народів» 1848–1849 рр., дослідники називають розчарування політикою Габсбургів, поширення слов'янофільських ідей, зневіра в перспективи національного руху на підросійській Україні після сумнозвісних Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. Як наслідок, у галицькому суспільстві набула поширення думка, що для успішної боротьби з поляками потрібен захист Російської імперії [32, с. 280].

Унаслідок зростання національної самосвідомості галичан народовська течія під гаслом «органічної праці» поступово зміцнювалася, і десь із середини 1880-х рр. народовці перейняли першість в організації народних читалень від москвофілів. До 1914 р. число читалень, організованих «Просвітою» стрімко зросло, а кількість членів у них – з 15 тис. до 197 тис. осіб [29, с. 114].

Поглиблення соціальної диференціації в українському суспільстві, зокрема серед селянства, зумовило створення різноманітних світських товариств. Наприклад, було засновано «Учительську громаду» (1907 р.), «Українське лікарське товариство» (1910 р.) тощо. В окремі товариства об'єднувалися міщани, священники, робітники та інші стани. Активно розвивався також студентський рух

і жіночі організації. Жіночий рух, зокрема, носив здебільшого стихійний характер у вигляді кружків та громад, адже не мав єдиного координаційного центру. [29, с. 114]

Усі названі інституції і багато інших переслідували фактично одну мету – поширення просвітництва та активізацію громадського життя. Одним із завдань виступала боротьба з пияцтвом. Як відомо, на етапі політизації національного руху на зламі XIX–XX ст. провід переходить від духовенства до світської інтелігенції [29, с. 114].

У 1890-х рр. починає формуватися західноукраїнська політично-партійна система, що сприяло розвитку української національної самосвідомості. У цей період оформлюються партії національно-державницького спрямування, що взяли провід у національному русі в Галичині: Русько-українська радикальна партія (1890 р.), що в 1899 р. трансформувалася в Українську радикальну партію, Українська національно-демократична партія та Українська соціал-демократична партія. Щоправда, висуваючи перед собою важливіші політичні завдання, партії здебільшого слабо підтримували антиалкогольну боротьбу в передвоєнне десятиліття. [29, с. 114, 115].

Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. проблему масового пияцтва в Галичині починають піднімати популярні часописи, такі як «Діло», «Батьківщина», «Народ» тощо. Шляхом зображення масштабів пияцтва та його негативних наслідків (злочини, аморальність, злидні та ін.) українська преса почала формувати в свідомості людей переконання про необхідність викорінення пияцтва. Тому на сторінках місцевої періодици з'являлися гасла (помірковані й радикальні) про боротьбу з пияцтвом [29, с. 115].

Отже, на початку XX ст. читальні стали першими світськими організаціями, що активно пропагували здоровий спосіб життя. Спочатку вони діяли спільно з духовенством, нерідко в читальнях організовувалися присяги тверезості. Важливо, що читальні стали фактично альтернативою корчмі, адже змогли організувати дозвілля селян. У попередній період антиалкогольного руху такої альтернативи, окрім церкви, не існувало [29, с. 116]. Цікаво, що читальні більшу увагу

зосереджували на періодичних виданнях, а не на книгах. Книг було небагато. Тому в читальнях поширювалися часописи різних ідейних напрямків і спрямування – «Діло», «Наука», «Русская Рада», «Вчитель», «Ластівка» (для дітей) та ін. Газету «Слово», оскільки її треба було передплачувати, часто давав у читальню місцевий священник. Щодо підбору літератури чітких рекомендацій не було [30].

Антиалкогольну боротьбу у Східній Галичині проводили не тільки українці, але й поляки. Восени 1902 р. польська інтелігенція створила товариство «Єлевтерія», що займалося просвітницько-благодійною діяльністю. У 1906 р. до статуту товариства було внесено зміни, які визначали головною метою діяльності «Єлевтерії» усунення пияцтва з-поміж польської спільноти. Хоча центр діяльності товариства було перенесено зі Львова до Кракова, більшість із 30-ти його філій функціонувала на теренах Східної Галичини, де проживало чимало поляків, насамперед у містах і містечках. Серед 5 тис. членів «Єлевтерії» було й немало русинів-українців. Але разом із звичкою пиячити тут вони позбувалися української самоідентичності та асимілювалися. Тому українська антиалкогольна боротьба мусила протистояти також ополяченню шляхом отверезування народу [29, с. 116, 117].

Попри лояльність австрійського конституціоналізму, український національний рух за тверезість не міг розгорнутися повною мірою та відставав від своїх відповідників в інших народів у межах Австро-Угорської імперії. Однак українська інтелігенція, хоч і не завжди мала достатньо знань про шкоду алкоголю для фізичного здоров'я, вже усвідомлювала, що він негативно впливає на їхнє соціально-економічне становище, і намагалася донести цю тезу простолюду [29, с. 117].

Українські діячі, що активно симпатизували тверезості – Олександр Гарасевич, Юліан Балицький та ін., взяли за викорінення пияцтва. Мотивацією до рішучих дій виступила офіційна статистика, що підсумувала величезні суми грошей, які українське селянство витратило на горілку. Вищезгадані діячі організували в 1909 р. товариство, головною метою якого була ліквідація алкоголізму та куріння серед галичан. Товариство отримало назву «Відродження»,

адже мало відродити український народ і вказати йому шлях до кращого майбутнього. Загалом антиалкогольний рух у подальшому розвивався завдяки невпинній праці декількох його найбільш активних діячів, про яких уже згадувалося [29, с. 117, 118].

У грудні 1908 р. намісництву було подано статут «Відродження», що головним своїм завданням називав «матеріальне і духовне відродження українського народу, визволення його від самовбивчих налогів, пиття алкогольних напитків і куріння тютюну». Товариство заявило свої права на головну організацію в українському національному русі, адже порушувало соціально-економічні проблеми [29, с. 118].

Основними способами діяльності «Відродження» були: бойкот корчм, лекційна пропагандиська робота, розповсюдження листівок про негативний вплив алкоголю, друк плакатів, прокламацій, календарів тощо. Члени товариства працювали над заснуванням безалкогольних культурних закладів, лікарень для алкогольнозалежних, започатковували традиції проведення свят і важливих подій без алкоголю [31, с. 15].

Своєрідним підбиттям підсумків діяльності «Просвіти» стала організація Просвітньо-економічного конгресу у Львові в 1909 р. Основним завданням конгресу було окреслення шляхів покращення соціально-економічного становища українського селянства. У конгресі брали участь усі верстви населення, що свідчило про бажання змінити існуючий на селі економічний лад, покращити матеріальне становище русинів-українців Галичини [19, с. 157].

На конгресі було виголошено чотири доповіді про негативний вплив спиртного на духовно-культурний і соціально-економічний розвиток народів, фізичне здоров'я населення тощо. Громадський і літературний діяч Андрій Чайковський на прикладі європейських країн, зокрема Австро-Угорської імперії та Галичини, розкрив еволюцію законодавчої бази та системи покарань у роботі над зменшенням споживання алкоголю. Він також запропонував шляхи вдосконалення в цій сфері [29, с. 118, 119].

У доповіді Івана Раковського піднімалося одне з найважливіших питань тогочасності: наскільки позитивну чи негативну дію спиртне справляє на людину, народ та людство загалом. Він акцентував увагу, що в колі європейських країн питання пияцтва набуло значного поширення. І. Раковський також розкритикував пануючий погляд, що алкоголь є безпечним і потрібен, щоб полегшити важку буденність. Він стверджував, що алкоголь є отрутою, за яку український народ віддає величезні гроші людям, які «тримають його в некультурній тьмі і неволі» [29, с. 119].

Просвітньо-економічний конгрес, взявши за основу ці доповіді та дискусії, прийняв резолюцію, що визначала напрямки розвитку українського антиалкогольного руху, заклав підвалини для подальшого формування його ідеології. Крім того, він визначив провідні суспільні сили, що мали підняти суспільство на боротьбу з пияцтвом. На конгресі закликало «Просвіту» сприяти братствам тверезості, закладати при читальнях «кружки тверезості», а також всіляко піднімати проблему пияцтва у своїх виданнях. Була навіть запропонована заборона членам «Просвіти» на продаж алкоголю. Українських послів до парламенту підштовхували пришвидшити прийняття урядового законопроекту проти пияцтва та створення лічниць для хворих на алкогольну залежність. Українські послы мали підтримувати поширення антиалкогольної пропаганди, зокрема серед молоді [29, с. 119].

Наданий конгресом поштовх для антиалкогольного руху сприяв швидшому проведенню 14 лютого 1909 р. перших зборів товариства «Відродження». Основною метою діяльності товариства була затверджена боротьба з алкоголем та нікотиним шляхом пропаганди в українській пресі. Також було сформовано організаційну систему «Відродження» в Галичині, в якій мали бути філії та кружки [29, с. 120].

Дослідниця В. Дидик писала, що товариство «Відродження» створювалося за підтримки греко-католицького духовенства. Ініціатором створення цього товариства був отець О. Стернюк. Своєю чергою, отець В. Рабій зазначив, що до членства в товаристві потрібно було спонукати всю сільську молодь. Він закликав

проводити весілля та інші рубіжні події в житті людини в безалкогольному варіанті, а для порушників докором мав слугувати товариський суд [17, с. 28].

Для підготовки організаторів і пропагандистів антиалкогольного руху 14–20 червня 1909 р. у Львові за головуванням І. Раковського відбувся перший антиалкогольний курс, 20 випускників якого одразу ж розгорнули боротьбу за тверезість у різних куточках Галичини. У липні наступного року було створено споживчий кооператив «Відродження», що у Львові відкрив українську безалкогольну чайну та молочарню. На початку 1910 р. у Львові також запрацювала споживча крамниця безалкогольних товарів. Прибутки від такого виду діяльності безпосередньо спрямовувалися на розвиток антиалкогольного руху [29, с. 120].

У передвоєнний період було остаточно сформовано підвалини ідеології антиалкогольного руху. Так, в ухвалах з'їзду товариства «Відродження» 1912 р. було оголошено, що його організації мають охопити своєю діяльністю увесь український народ. Це мало привести до масового бойкоту спиртних напоїв. Збережені таким шляхом кошти мали застосовуватися на розвиток національного господарства і шкільництва. Такі процеси мали б призвести до покращення становища русинів-українців Галичини в майбутньому. У цих задумах можна побачити загальне збільшення національно-державницьких прагнень, які охопили українство перед Першою світовою війною, спонукали до активізації боротьби з пияцтвом як соціальним злом [29, с. 120, 121].

Засвідчити еволюцію товариства «Відродження» в довоєнні роки може видання «Програмової листівки» до громадськості в червні 1914 р. під назвою «Чого хоче товариство «Відродження»?». У цій листівці фактично вперше відкрито говорилося, що саме алкоголь є першопричиною злиднів, розпусти та злочинів серед русинів-українців. Водночас наголошувалося на тому, що «тільки через цілковиту утриманість, через дотримання обичаїв, піднесення просвіти, плекання фізичної та духовної культури веде дорога до самостійної незалежної України» [25, с. 121]. Станом на 1914 р, коли новим головою товариства став О. Гарасевич замість І. Раковського, воно налічувало шість повітових філій і 50 кружків по селах.

У літературі відзначається така особливість, що серед 1115 задіяних осіб більшість становила студентська молодь, вчителі та селяни, а старше покоління громадсько-політичного життя Галичини загалом більш пасивно ставилося до поширення тверезості [29, с. 121].

Система боротьби з пияцтвом та його наслідками формувалася поступово, набула розвитку на початку XX ст. Її головною формою була пропаганда у вигляді лекцій тези про негативні наслідки спиртного для людського організму, матеріального становища господарств та українського народу в цілому. Такі лекції, крім «Відродження» – організації, безпосередньою метою якої була боротьба проти шкідливих звичок, особливо вживання алкогольних напоїв, проводило культурно-освітнє товариство «Просвіта». Значним успіхом у боротьбі з пияцтвом стало видання і поширення антиалкогольної літератури [29, с. 121].

Так, стараннями «Просвіти» була видана вже згадана раніше книга С. Качали «Що нас губить, а що помочи може» в 1869 р. «Просвіта» і «Відродження» друкували багато матеріалів, книг та інших матеріалів про шкідливий вплив пияцтва, але здебільшого це проявилось уже в міжвоєнний період, але як форма роботи мала місце в Галичині під австрійською владою [8, с. 202].

Вагомим результатом у боротьбі з пияцтвом стало поширення антиалкогольної діяльності на студентську і шкільну молодь. Приклад такого роду роботи дало німецьке товариство «Ангел Хоронитель». У 1913–1914 рр. з дозволу влади при школах стали з'являтися «кружки тверезості» (одна з назв товариства «Відродження»). Найбільш активно вони проявили себе у Станіславській, Перемишльській, Тернопільській, Львівській і Коломийській гімназіях, а також у деяких інших освітніх закладах Галичини. Навколо цих «кружків» гуртувалися більшість учнів, кількість гуртківців складала близько 200–400 осіб залежно від величини навчального закладу [29, с. 122].

Щоб вступити до такого гуртка, потрібно було скласти присягу про відмову від алкоголю. Гуртки займалися підготовкою рефератів та доповідей на антиалкогольну тематику. Для прикладу, учні гімназії м. Станіславова створили «Алкоголічну секцію», що пізніше стала «Гуртком алкоголічним». Його члени

займалися пропагандою здорового способу життя, готували реферати і повідомлення на антиалкогольну тематику [27, с. 93, 94].

20–21 травня 1914 р. ці окремі осередки було об'єднано в єдиний «Союз протиалкогольних гуртків «Відродження»». Тоді ж виникла ідея проведення загальнонаціонального антиалкогольного конгресу, що було, по суті, першою спробою до консолідації всіх потужних суспільних сил українства в боротьбі за тверезість. Але ці плани не вдалося втілити в життя через початок Першої світової війни [29, с. 122].

До боротьби з пияцтвом доклалися і молодіжні гуртки. У самій основі їхньої діяльності було сформульовано утримання від міцних напоїв, задля формування здорового покоління борців за краще українське майбутнє. Приміром, в 1893 р. розпочало свою діяльність товариство «Сокіл», що взяло собі за приклад чеську модель з її заповідями до всебічного розвитку особистості. Сокільський статут окреслював багато форм і засобів фізичного та духовного виховання. Товариство було організовано у трьохступеневу структуру: «Сокіл-Батько», повітові союзи і гнізда, число членів яких на 1914 р. нараховувало 974 тис. осіб. Але в довоєнний період «Сокіл» не проводив широких антиалкогольних акцій [29, с. 122, 123].

У 1900 р. була заснована друга вагома молодіжна організація – «Січ». На відміну від «Сокола», вона відразу ж влилася в антиалкогольну боротьбу. Визначну роль при цьому відіграв засновник та ідеолог «Січі» Кирило Трильовський, що сам був активним прибічником тверезості. Попри часті переслідування з боку поляків, протягом перших десяти років товариство налічувало 30 тис. членів у 916 осередках. Селян сюди приваблювала ідея відновлення модернізованих козацьких традицій. Найбільше «Січ» поширилася на Гуцульщині та Покутті [29, с. 123].

Боротьба з алкоголізмом у «Січі» прижилася ще й тому, що в товаристві панували негативні радикальні настрої щодо євреїв-лихварів та корчм. У колах «січовиків» популярною була жартівлива пісня про заміну алкоголю на «гарячий чайок». Свята та важливі події, такі як весілля чи хрестини, «січовики» неодмінно проводили без алкоголю. У деяких селах радикальне товариство «Січ» діяло навіть активніше, ніж братства тверезості. Приміром, в покутському селі Вовчківці (нині

–Коломийського району), де братство тверезості було досить пасивним, завдяки діям «січовиків» замість колишніх восьми корчм залишилися лише дві, і ті фактично без клієнтів. У селі припинилося пияцтво, а разом з ним зменшилася злочинність, матеріальне становище людей покращилося. Такий приклад у Галичині був не поодиноким [36].

З «Січчю» часто пов'язують підпали корчм. Припускається, що такі факти дійсно були, але жандарми не змогли довести причетність «Січі» до жодного з підпалів. К. Трильовський у відповідь на це стверджував, що «шинкарі і лихварі, дідичі і всякі пани і підпанки перелякалися», коли завдяки Січі почали активно втрачати прибутки, а тому стали часто фальсифікувати справи проти товариства. Водночас керівник «Січі» категорично відкидав звинувачення в антисемітизмі, адже ця боротьба мала соціальний, а не національний характер і велася проти тих прошарків суспільства, які активно визискували з українського народу [29, с. 123, 124].

Як уже було сказано, наприкінці XIX ст. однією з активних форм викорінення пияцтва стала боротьба проти корчмарів-орендарів, що часто приймала антисемітський характер. Вона стала наслідком зростання громадської свідомості серед місцевого українського населення про причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю здебільшого єврейських корчм та зuboжінням народу шляхом пияцтва. На цьому тлі відбувалися цілі єврейські погроми в містах. Одним з таких прикладів була березнева «ходорівська вакханалія» 1897 р., коли в єврейських домах вибивали вікна, били посуд і знищували інші речі. За цих подій 20 євреїв були сильно поранені, а один навіть загинув. Після цього 600 євреїв покинули повіт. Подібна ситуація мала місце у Замарстинові (нині – в межах м. Львова) в травні 1899 р., коли фізично постраждали 16 євреїв [29, с. 124, 125].

Матеріали про діяльність українських громадських організацій у Галичині свідчать про цікаве явище, присутнє в 1909–1910 рр., коли людей, що зловживали спиртним, не приймали до «Січі», «Сокола» і навіть «Просвіти» [29, с. 124].

Потрібно також згадати про молодіжну організацію «Пласт» (з 1912 р.), що діяла на скаутських засадах. Вона мала у своїй основі цілу світоглядну систему про

спосіб життя та самовдосконалення особистості. До Першої світової війни налічувалося 1,5 тис. пластунів. «Пласт» категорично забороняв своїм членам вживати спирте та палити, за найменший проступок в цій сфері одразу виключали з організації. Ці правила мотивувалися глибокими внутрішніми переконаннями. Об'єднане пластове братерство виховувало нове покоління активних українських діячів на громадській арені, які в подальшому мали сприяти оздоровленню українського народу [29, с. 124].

Активний галицький діяч-пластун Олександр Тисовський у посібнику «Життя у Пласті» писав: «Пластун шанує й плекає своє здоров'я як цінність загалу і як передумову своєї працездатності, він не вживає ніяких отрут – не п'є алкогольних напитків і не курить тютюну, загалом не робить нічого, що могло б підірвати його молоді сили або спиняти їх розвиток» [9, с. 6].

На відміну від соціальних проблем, де русини-українці мусили діяти самостійно, часто в суперечці з польським національним рухом, в антиалкогольній боротьбі вони часто кооперувалися з поляками. Так, 11 листопада 1908 р. у Львові було організовано одне з найбільших спільних польсько-українських віч антиалкогольного спрямування, в якому взяли участь понад 600 осіб. Жандармерія пізніше доносила, що на вічу відбувалася активна антиалкогольна пропаганда з такими гаслами, як «Геть з корчмою та шинками!». Віче поставило вимогу змінити чинне австрійське законодавство, яке в розумінні учасників заохочує поширення пияцтва та обмежує боротьбу з ним [29, с. 124].

Водночас преса часто перебільшувала досягнення українського антиалкогольного руху, стараючись показати його результативність. Поширеними в друкованих органах стали заяви, що українське суспільство нібито вже зрозуміло шкоду алкоголю і тютюну і стало на шлях звільнення від них. Але насправді в довоєнне десятиліття така свідомість серед людей Галичини тільки починала формуватися [29, с. 121, 122].

Таким чином, кінець XIX – початок XX ст. – це був перший етап антиалкогольного руху світського напрямку, який в організаційному та ідеологічному плані залишався в зародковій стадії. Вагомий внесок у його розвиток

зробили Просвітньо-економічний конгрес у Львові 1909 р., де було вперше сформульовано комплексну програму боротьби з пияцтвом, а також відзначено роль в антиалкогольній боротьбі національних громадських організацій, таких як «Січ», «Пласт», «Сокіл», «Просвіта» тощо. Але ці товариства боролися з алкоголем, виходячи зі свого основного покликання, тому ця справа не була головною в їхній діяльності. Найголовнішим здобутком в боротьбі з пияцтвом стало створення у товариства «Відродження» в 1909 р., що зосередилося головним чином та ліквідації масового пияцтва в Галичині. Початок Першої світової війни зупинив антиалкогольні змагання українців, але вони відродилися в 1920–1930 рр. набагато потужнішими, що є предметом окремого дослідження.

РОЗДІЛ 4. АНТИАЛКОГОЛЬНА ТЕМАТИКА В ЛІТЕРАТУРІ Й УСНІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ

Важливим фактором внутрішнього посилення української боротьби з пияцтвом і вагомим засобом її організації та піднесення стала література антиалкогольного напрямку. До неї, зокрема, можна віднести праці програмного спрямування та матеріали пропаганди, які продукували ідеологічну основу діяльності суспільних організацій у цій сфері. Певною мірою сюди відносяться і церковні проповіді. Проблема пияцтва знайшла своє відображення і в художній літературі. Представники різних соціальних наук – лікарі, соціологи, економісти, психологи, педагоги тощо – активно вивчали вплив спиртного на здоров'я та розвиток людини, виховання дітей, на матеріальне становище українського народу. Такі ж тенденції ще більш яскраво проявлялися в тогочасній Європі [29, с. 125, 126].

Антиалкогольна література в Галичині відображала загальний національно-культурний розвиток українства Галичини та його інтелектуальний рівень. Перші твори такого спрямування з'явилися ще в 30-40-х рр. XIX ст. Оскільки в той час провідною силою антиалкогольного руху і загалом цілого національного відродження було греко-католицьке духовенство, то й перші праці такого характеру були написані церковними діячами [10].

Твори на дану тематику в більшості на доступному рівні мали форму діалогів між селянами, які в розмові, аналізуючи особистий досвід, начебто самостійно приходили до висновку про негативний вплив алкоголю. Одним з характерних прикладів такого змісту є поезія брошнівського і голинського священнослужителя о. Івана Козанкевича. Персонажі його творів активно та всебічно розглядають значення горілки в житті пересічного селянина. Відповідно до сюжету після яскравої картини масового п'янства та його наслідків у вигляді повного спустошення і зубожіння, раптово настає миттєве і загальне отверезіння й усвідомлення пияцтва як негативного явища [29, с. 126].

Українська література масово почала звертати увагу на проблему «народного тверезіння» в 50–60-ті рр. XIX ст. Омелян Терлецький, громадський діяч і

літературний критик, аналізуючи літературні процеси того часу, зазначав, що антиалкогольний жанр переважав. На цю тему було написано чимало драматичних, прозових і поетичних творів, а також статті, публікації та проповіді відомих громадських діячів. Визначну роль у публікації антиалкогольної літератури відіграла в перші роки існування перша українська газета «Зоря Галицька», заснована в 1848 р. Вона друкувалася у Львові живою народною мовою, тому стала популярною в багатьох місцевостях Галичини [29, с. 127].

Одним з найвизначніших представників цього літературного жанру був громадський діяч, поет і драматург о. Рудольф Мох. Напрочуд популярними стали його драми «Терпен-спасен», «Розпука орендарська над селянями, котрі до розуму приходять» тощо. Характерними для творів Р. Моха були сюжетні лінії, коли єврей-орендар намагається повернути селян до числа своїх клієнтів. Приміром, у праці «Терпен-спасен» є такі красномовні рядки: «Пан Бог жидові дав розум, жид тим шпікулює, де хлоп оком не зобачит, жид там носом чує... З-помежи таких товарів найперша горівка – бо горівку кожен любить: парубок чи дівка» [29, с. 127].

У цьому творі також показано, як орендарі нарікали на священників, що займалися антиалкогольною пропагандою. Орендар у «Терпен-спасен» промовляє: «Най ксендзи пильнують церкву, а жиди аренди». Тобто, він не задоволений тим, що духовенство втручається в справи корчм та шинків [24, с. 186].

Уся, багата на різні жанри, антиалкогольна література була об'єднана наскрізною лінією що працювала на переконання в тому, що головною проблемою всіх бід галицького селянина є горілка. Через неї морально та матеріально занепадали цілі села. Серед багатьох творів такого характеру можна виокремити такі праці: «Іван Наконечний» Григорія Савчинського, «Кватирочка пекла дочка» Михайла Охничя, «Село Липовице, або як то легко можна в нещастє впасти ...» Лева Трещаковського та ін. Коломийський священник Лука Дакевич, який був досить популярним свого часу письменником, написав на цю тему твір «Савин Бір в Краснолуці». Можливо, що саме він надіслав до «Зорі Галицької» коломийку «Горілочка». Цікаво, що немало авторів, які писали в антиалкогольному жанрі,

бажали залишатися анонімними. Приміром, анонімним є твір «Село Гараздівці», «Згода в корчмі» тощо. Деякі з них творили під псевдонімами [29, с. 128].

Класичним для цього жанру став образ занепаłego через пияцтво села, приміром с. Липовці Л. Трещаківського. Авторська ідея передбачала, що як тільки селяни перестануть пити горілку, їхнє село перетвориться на райське. Така ж ситуація була у згаданих вище с. Гараздівцях, де замість корчми з'явився готель, а горілки не знайти навіть для лікувальних цілей. Село описувалося як райський сад. Омелян Терлецький стверджує, що в таких творах відбивається «високість позитивних ідеалів народних» серед інтелігенції, яка, однак, не мала зв'язку з реальним сільським життям, а, отже, виявилася непридатною до реальної допомоги народу і «не принесла йому майже ніякого пожитку» [29, с. 128].

На початку 1850-х рр. у «Зорі Галицькій» в антиалкогольній пропаганді на місце художньої літератури приходять публіцистика та цікаві «життєві історії». Вони діяли здебільшого в моралізаторсько-залякувальному напрямку. Часто навіть заголовки цих статей були однаковими – «у нас діють ся дивні річи». Такі статті в більшості розповідали про реальні або вигадані історії людей, які порушили присягу на тверезість або просто помирали від пияцтва. Щоб не повторити їхньої долі, потрібно було зовсім покинути чарку. Загальний застій процесів національного життя в Галичині мав вплив на антиалкогольну боротьбу. Головним його репрезентатором стала вже згадана «Зоря Галицька», яка активно поширювалася за допомогою священників у 1849 р. Але вже через рік її тираж зменшився в чотири рази, це був час занепаду української національної періодики після поразки революційної «весни народів» [29, с. 128, 129].

Такі статті в «Зорі Галицькій» публікувалися в рубриці «Всячина». Наприклад, поезія «Горілочка» прямо наголошувала: «Час люде горілочку пити перестати». Матеріали в газеті часто порушували проблему негативних наслідків пияцтва для господарства, зокрема стаття «О томъ що въ господарствѣ страчуется на горѣлку. Розказавъ Григорій Мелникъ» [26, с. 115].

Водночас у цій газеті знову почали публікуватися заклики до просвітницької діяльності в селах з метою викорінення звідти різних аморальних явищ, в тому

числі пияцтва. доводилося, що саме пияцтво губить фізичний та духовний стан людини і часто заважає їй регулярно відвідувати богослужіння. Однак, окрім збільшення проповідування «Поученій церковних і житій святих», ніяких реальних методів боротьби з горілкою запропоновано не було [29, с. 129].

Як уже було сказано, в 70–80-х рр. XIX ст. відбувався другий етап антиалкогольної боротьби в Галичині, що стимулював створення літератури тверезницького спрямування. Популяризацією таких видань займалися різні товариства, зокрема «Просвіта» та «Общество ім. М. Качковського». Вони, як і в 1840-х рр., спочатку мали релігійно-моралізаторський характер. Однак, коли світські організації набирали популярності, їхня книжкова продукція стала піднімати гострі соціальні питання, і тому була розрахована на широкі соціальні верстви [29, с. 129].

60–80-ті рр. XIX ст., після ліквідації кріпацтва, в цілому були роками піднесення культурного та господарського життя Галичини в умовах ринкової конкуренції і капіталістичного розвитку. Для того, щоб досягнути успіхів у цих сферах життя народу, потрібна була тверезість і ощадність, а отже, питання антиалкогольного виховання стає важливою частиною концепції розбудови «господарської взаємодопомоги». Тобто, поряд із спеціалізованими виданнями, які працювали над її ідеологічно-організаційним розвитком, проблема пияцтва активно поширюється в публіцистиці та художній літературі. Вагомий вплив в цьому напрямку мав вже згаданий С. Качала та його книга «Що нас губить, а що нам помочи може?» та твір В. Барвінського «Вексель і лихва наша біда!...» (1875 р.). Дані твори об'єднує ідея про необхідність дотримуватися тверезого способу життя як передумови покращення матеріального і господарського стану селянства [29, с. 129, 130].

Іван Франко написав некролог Володимира Барвінського та відзначав вагомий внесок цього діяча, у співпраці з народовською «Просвітою», в антиалкогольний рух. І. Франко писав, що його промови були «краснорічливими, патріотичними, смілими і розумними», а сам діяч активно діяв у «Просвіті» не тільки як автор, але як делегат і правник [6, с. 46].

На фоні такої просвітницької та організаційної роботи відбулося нове піднесення «літератури тверезості». Значущою подією в її розвитку стало видання твору «Піянство нещастє і погибель народа» у 1876 р. Його автором був Олександр Стефанович – один з найвпливовіших ідеологів антиалкогольного руху. Ця праця стала першим повністю антиалкогольним виданням «Просвіти». Разом з тим вона є останньою вагомою книгою антиалкогольного спрямування в дусі релігійного моралізаторства. Твір поділений на «дев'ять бесід»: «про гуральні, коршми та шинки», «про витрати на горілку», «як виглядає пияк, і до чого веде пияцтво» тощо. У доступній формі автор висвітлив, причини сучасні і наслідки пияцтва серед народу, а також вказав на засоби і методи боротьби з цим негативним явищем. У поширенні горілки автор звинувачує панів: «Пани ... накидали її силоміць людям, особливо у великі свята ... Бідні люди не хотіли зразу тієї парухи пити, та виливали її, але заплатити чи відробити мусіли ... Так поступово народ до горілки звик» [29, с. 130, 131].

Варто згадати в контексті антиалкогольної тематики в літературі також творчість Івана Наумовича, який бувши одним з найвагоміших москвофільських діячів, залишався відвертим противником алкоголю. І. Наумович був редактором часопису «Наука», який активно популяризував нові способи «громадсько-економічної самодопомоги» і доводив, що досягти загального добробуту можна лише за умови викорінення пияцтва. Ця думка займає центральне місце в досить популярній серед українських селян Галичини поезії цього діяча «Луць Заливайко». Праця була написана простою народною мовою, мала в собі багато легкого гумору та сарказму. Вона була зрозумілою та близькою селянам, тому стала популярною. Таким, дещо жартівливим, чином «Луць Заливайко» змушував селян замислитися про причини і наслідки вживання спиртного [29, с. 131].

І. Наумович був одним з найактивніших громадських діячів Галичини цього періоду. Він одним з перших доводив важливість літератури для освіти народу, активно готував форми і методи просвітницької роботи. Також сприяв розвитку шкільництва в краї. З гаслами просвітницької роботи І. Наумович виступав у Галицькому сеймі, що сприяло мобілізації інтелігенції в цій сфері навколо ідеї

культурно-освітнього розвитку рідного народу [15, с. 98]. Щоправда, просвітництво він вбачав у русофільському, москвофільському дусі.

Варто назвати також книгу «Трийцять лєть тверезости» (1876 р.), яку написав вже згаданий Володимир Барвінський. Автор підходить до висвітлення причин і наслідків пияцтва з науково-популярної точки зору. Змальований ним сюжет був характерним для антиалкогольної літератури того періоду: в селі Різнощинці люди вже 30 років не вживають горілки, село розквітло і розбагатіло. Але як тільки жителі села порушують свою обіцянку не вживати спиртного, село стрімко бідніє. Таким сюжетом автор показує реальний шлях до покращення добробуту селян – тверезість, ощадність і взаємодопомога [29, с. 131, 132].

Блискучим прикладом антиалкогольної літератури є книга Ю. Ганкевича «Мечь духовный або пять проповедей против пиянства» 1875 р. видання. Ця праця навіть претендувала на місце «ідеологічної програми» подальшого поширення тверезості у вигляді братств та місій. Її сутність полягала в закликах ведення безкомпромісної боротьби з пияцтвом усіма доступними методами [29, с. 132].

Загалом модернізаційні явища, що розвивалися в антиалкогольному русі, й загальні зміни соціально-економічного стану в краї наприкінці XIX – на початку XX ст. знайшли своє відзеркалення в антиалкогольній літературі. Її характерною рисою стало виникнення творів, в яких письменники старалися змістовніше і реалістичніше висвітлити причини пияцтва і спричинені ним господарський занепад та аморальність українського села. Цілу низку подібних творів написав відомий автор Андрій Чайковський. Його творами на антиалкогольну тематику є «Не піддавайся біді», «Алкохолічні образки» тощо [29, с. 133, 134]. Так, у праці «Дещо про алкоголь» А. Чайковський писав: «Алькогольне питання у нас не нове. Воно обговорено вже на всі лади. Одним зусиллям – тоді його розв'язати і алкоголь – можна побороти лише невпинною працею й боротьбою [37, с. 1].

Водночас у громадській думці та літературі оформлюється течія, прибічники якої вважали, що повністю викоринити пияцтво на селі неможливо, а тому стали активно пропагувати помірковане вживання спиртного. Яскравим виявом такого підходу є книга «Пий, та діло розумій» Івана Острожинського (1898 р.). Цікаво, що

ця праця була однією з небагатьох, виданих на теренах Надніпрянщини, що в подальшому здобули популярність у Галичині. В її основі примітивне моралізаторство про страшні страждання, які супроводжували пияків не тільки за життя, але й після смерті. Приміром, безпросвітнього п'яницю «жде давно сатана в свої ostrі пазури, щоб поволікти його в страшний пекельний вогонь ...» [29, с. 134].

Борис Грінченко, який написав рецензію до цієї книги, критикував таку антиалкогольну літературу. Він доводив, що не потрібно лякати селян «пекельними картинами», а набагато ефективніше буде показати їм наукові докази про шкоду алкоголю на людський організм та суспільні процеси в цілому. [1, с. 121, 124].

Вагомим здобутком «літератури тверезості» стала книга «Страшний ворог (про алкоголь)», видана у 1904 р. товариством «Просвіта» за авторства о. Теодосія Лежогубського. Автор добре розумівся на народній психології, а тому вирішив у своїх праці відійти від схоластики та чудово поєднав науково-популярний і художньо-публіцистичний стилі. Загалом ця праця – це історія про повільне та природне отверезіння галицького села. Сюжет розповідає, що жителі покутського села В. довідалися від лікаря, адвоката та інших осіб про всі негативні наслідки алкоголю для здоров'я та господарства. Пізніше вони самостійно аналізують нові знання в приміщеннях «Просвіти» та «Сокола». На цьому ґрунті в громадській думці формується відраза до алкоголю. Кінцівка твору типова – село «тверезіє» і розквітає [29, с. 134, 135].

На початку ХХ ст. в розвитку антиалкогольної літератури починає поширюватися таке позитивне явище, як масштабна пропаганда наслідків впливу алкоголю та тютюну на фізичне здоров'я. Таку діяльність розгорнуло товариство «Просвіта». Періодичні видання товариства містили статті такого змісту. Приміром, «Дещо про курення тютюну», «Викорінюймо з поміж себе лихі звичаї», «Ідуть гроші за димом» тощо. У легкому, зрозумілому селянству форматі тут пояснювалося, що тютюн та горілка не тільки шкодять матеріальному стану, але й нищать здоров'я людини, негативно впливають на її фізичний та моральний стан [29, с. 135].

На антиалкогольну тематику активно писав вже згаданий вище Іван Франко. Зокрема він акцентував свою увагу на негативному впливі горілки на сім'ю. У поезії «У шинку» є такий приклад: «Жінка мре із голоду на переднівку, у наймах діти... Тато де? – сидить в шинку і п'є горівку». Тобто піднімалася гостра соціальна проблема страждань членів сім'ї через пияцтво [35, с. 295].

Тема пияцтва та горілки також є популярною і в усній народній творчості. Прислів'я і приказки часто розповідають про горілку, п'яницю та його життя. Для прикладу, Григорій Ількевич у 1841 р. видає зібрані ним «Галицькі приповідки й загадки». Стосовно алкоголю там є такі приказки: «Прилип як п'яний до плота», «П'яний свічки не поставить», «Де Бог церкву ставить, там дідько коршму», «Дурень нічим ся не журить: горівку п'є і люльку курить» тощо [3, с. 24, 30, 79, 81,].

У підсумку можна сказати, що різноманітна «література тверезості» була відзеркаленням теми пияцтва в різних сферах життя, і сама зайняла місце у викоріненні цього явища. Центральним напрямком у розвитку такої літератури стала відмова від морально-церковних переконань і заміна їх реальними причинами та наслідками пияцтва. Також активно шукалися шляхи, засоби і методи його ліквідації. У другій пол. XIX – на початку XX ст. така література стала ваговою складовою формування громадської свідомості селянства Галичини. І це мало позитивний вплив на розвиток українського національного руху, культурно-освітнє та економічне життя Галичини.

РОЗДІЛ 5. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Алкоголізм – одна з найбільш гострих проблем у сучасній Україні. Найбільш шокуючим є дитячий алкоголізм. Всесвітня організація охорони здоров'я у 2018 р. підбила підсумок, що Україна займає перше місце у світі за показниками дитячого алкоголізму. 87 % українських школярів хоча б раз у житті вживали алкогольні напої, 26 % п'ють алкоголь кілька разів на місяць. Такий високий рівень пияцтва серед школярів, що сильно шкодить їх фізичному і психічному здоров'ю, свідчить про прогалини у вихованні та необхідність вирішення цієї проблеми, що набула масового характеру [18].

Тематика, пов'язана з антиалкогольною боротьбою XIX – початку XX ст., може широко використовуватися в шкільній освіті. На жаль, тема пияцтва залишається надзвичайно актуальною, а тому її можна і варто піднімати. Досвід боротьби галичан з алкоголем у досліджуваній період може мати позитивний вплив на стосунки сучасних підлітків зі спиртним.

Оскільки тема даної роботи охоплює період XIX – початку XX ст., то варто говорити про її використання в роботі здебільшого в 9 класі ЗЗСО. Проблематика боротьби з пияцтвом на теренах Галичини може розглядатися на уроках в контексті тем з історії України даного періоду, а також стати окремим практичним заняттям. Водночас вона також може бути виховним чи позакласним заходом. Сьогодні є можливість подати її інтегровано з іншими шкільними дисциплінами. Зокрема, можна зробити практичне заняття, в контексті проектно-дослідницької діяльності чи подати в ігровій формі (квест, історичний футбол, інсценізація тощо).

Тема про причини, розгортання і наслідки антиалкогольного руху безумовно має місце в компетентнісному підході в освіті. Компетентність – це знання, уміння і навички здобуті в процесі навчання, і здатність використання їх в подальшому навчанні та житті. [39, с. 7], [41, с. 135].

Розгляд досліджуваної теми може допомогти розвинути у школярів такі загальнопредметні компетентності: культурна (антиалкогольний рух у Галичині як складова національного відродження XIX – початку XX ст.; вклад просвітницьких

організацій, зокрема народовської «Просвіти», в поширення культури тверезості серед народу), громадянська (тверезість як необхідна передумова розвитку гармонійної особистості, становлення незалежної демократичної держави), здоров'язберігаюча (пияцтво і його негативний вплив на організм і матеріальне становище, стосунки в сім'ї), соціальна та економічна (алкоголь як форма визискування народу; пияцтво як соціальна проблема українського народу), інформаційна (пошук способів викорінення пияцтва в минулому і сьогоденні; поширення знань про негативний вплив пияцтва) тощо.

Тема, пов'язана з антиалкогольною боротьбою в Галичині XIX – початку XX ст., добре підходить для розвитку предметно-історичних компетентностей: для прикладу, аксіологічної (це самостійна оцінка учнів щодо поширення пияцтва чи руху за тверезість), логічної (пов'язати причини поширення пияцтва в Галичині з підневільним станом українського народу; побудувати логічний ланцюжок, чому тверезість – це одна з передумов національної демократичної державності), просторова і хронологічна (масштаби пияцтва в Галичині та інших країнах, орієнтація в етапах руху тверезості та їх хронологічних межах) тощо.

Якщо ж говорити про особистісно-орієнтований підхід, основою якого є взаємодія з кожною дитиною окремо відповідно до її особистості, унікальності, то тут однією з форм роботи може стати написання учнем праць у Малій академії наук (МАН). Також це різноманітні презентації, творчі завдання (кейси), інсценізація тощо в навчальній діяльності [37, с. 116]. Водночас діяльнісний підхід, що має на меті реалізацію здобутих знань, вмінь і навичок на практиці, на прикладі обраної теми передбачає дискусії, приміром, «Чи впливає пристрасть до алкоголю на боротьбу за демократію і державність України?», «Чи може п'яниця бути національно свідомим громадянином» і т. п. Це також можуть бути групові проекти, «мозковий штурм», а також ігри («Історичний футбол») [13, с. 5]

Тема антиалкогольного руху в історичному контексті може розглядатися під час вивчення тем про соціально-економічне, культурне і політичне становище українців, поневолених Російською та Австрійською (Австро-Угорською) імперіями, про національне відродження. Ця тема може мати прив'язку до

діяльності «Просвіти» та інших товариств, розглядатися в контексті визискування панам селян, її можна окреслити як один з аспектів розвитку національної свідомості галичан кінця XIX – початку XX ст. і як один зі струменів національного відродження в Галичині.

Автором даної роботи була зроблена спроба подати антиалкогольний рух на уроках з історії України під час педагогічної (виробничої) практики, що відбувалася з 27 лютого 2023 р. до 31 березня 2023 р., в ліцеї №23 імені Романа Гурика. Антиалкогольний рух подавався в темі «Економічний стан другої половини XIX – початку XX ст.», де були з'ясовані визиски селянства за допомогою горілки з боку панів та орендарів-євреїв, виявлені наслідки пияцтва для економічного життя та фізичного здоров'я і виокремлено провідні сили в антиалкогольній боротьбі в особі духовенства та товариств. Отже, формувалася економічна здоров'язберігаюча і громадська компетентності. За нашими спостереженнями, відзначалося зацікавлення учнів даною темою, що проявлялося у висловленні своїх думок, великій кількості запитань і неодноразовому її згадуванні на подальших уроках.

Під час комбінованого уроку існує брак часу для висвітлення боротьби з пияцтвом повною мірою, але це можливо зробити за допомогою короткої розповіді, презентації чи відеоролика. Також можна зробити окреме практичне заняття з теми антиалкогольного руху. Практичне заняття – це форма заняття, під час якої учні формують уміння і навички застосовувати теоретичний матеріал на практиці та розв'язувати практичні завдання [40, с. 251].

На цьому практичному занятті учні можуть вирішувати проблемні питання («Чому саме духовенство взялося за викорінення пияцтва?», «Чому антиалкогольних рух іноді набирав рис антисемітизму?» тощо). Крім того, школярі можуть навчитися пов'язувати антиалкогольний рух XIX – початку XX ст. з сучасністю, шукати способи та методи зменшення алкоголізму в сучасних умовах. Сюди можна додати самостійне створення учнями плакатів, банерів, мемів і іншого цікавого матеріалу за допомогою онлайн ресурсів, і таким чином розвиватиметься

їхня інформаційна компетентність і навички роботи з інформаційними технологіями. А також формуватиметься особисте ставлення до алкоголю.

Проблема пияцтва є актуальною і цікавою, а тому може стати темою для години класного керівника, виховного чи позакласного заходу. У виховному заході можна акцентувати увагу на негативному впливі алкоголю на здоров'я та економічний стан як конкретної людини, так і в цілому суспільства. Як приклад, можна використати антиалкогольний рух XIX – початку XX ст., його причини та наслідки в історичному контексті.

У позакласній роботі дану тему можна використати у формі постановки сцени з життя галицького селянства. Так, у жартівливій формі можна підняти важливе питання про пияцтво. Аналогічно можна діяти за допомогою зачитування творів І. Франка на антиалкогольну тему («Панські жарти», «У шинку» тощо). Його твори є легкими для сприйняття та цікавими, але водночас піднімаються гострі соціальні проблеми XIX – початку XX ст.

Водночас можуть допомогти ігрові форми навчання, які відкривають широкі можливості для розкриття важливих тем. Під час гри учні більш розслаблені, граючись вони можуть непомітно навчатися. Доцільно провести вікторину-змагання, «історичний футбол», рольові ігри або квест. Звернімо більше уваги на квест, адже така гра дуже подобається учням старшого шкільного віку, до яких і відноситься тема «Антиалкогольного руху в Галичині в XIX – на початку XX ст. Квест – це магання, де команди поетапно проходять локації шляхом виконання різноманітних завдань (відгадати загадку, впізнати людину, зробити фото, скласти ребус тощо). Це активна гра, тому дітям сподобається, що не потрібно сидіти за партою. Шляхом виконання таких завдань учні, самі того не помічаючи, вивчатимуть щось нове. Оскільки не вчитель, а вони самі будуть це дізнаватися і повторювати один одному, матеріал закарбується в їхній пам'яті.

Можна запропонувати такі завдання до квесту на тему «Антиалкогольний рух у Галичині XIX – початку XX ст.»: знайти та закінчити такі рядки І. Франка: «Жінка мре із голоду на переднівку, у наймах діти... Тато де?» (правильна відповідь – «сидить в шинку і п'є горівку»). Також можна дати завдання назвати

п'ять діячів антиалкогольного руху. Скласти ребус, який відкрив би слово «Просвіта», а потім розповісти про це товариство. Можна ховати завдання під портретами видатних українських діячів у школі в різних значимих для учнів місцях. Цікаво було б назвати їдальню корчомою та попросити когось зіграти роль єврея. Але важливо, щоб гра не перетворилася на заохочення до пияцтва, а мала все-таки виховний вплив. Тому в завданнях і підсумках такої гри мають бути присутні виховні акценти.

Цікаво, що досліджувана тема може подаватися спільно з іншими дисциплінами, такими як основи здоров'я, українська література, громадянська освіта. Поєднання історії та основ здоров'я допоможе учням глибше дослідити згубний вплив алкоголю на фізичне здоров'я. Поєднання історії і громадянської освіти в цьому руслі можна використати для формування в учнів розуміння шкідливих впливів алкоголю на суспільство, зокрема на зріст злочинності через пияцтво. До цих двох дисциплін можна додати цікаві історичні процеси чи факти антиалкогольного руху в Галичині XIX – початку XX ст. Поєднання історії і літератури можна зробити при вивченні творчості І. Франка, адже, як уже відомо, Франкова творчість була багатою на тематику шинків, п'яниць, євреїв. Тому можна розглянути ці твори та додати в контекст антиалкогольну боротьбу в Галичині.

Можна зробити цю тему самостійним дослідженням учнів у школі. Для прикладу, доцільно запропонувати їм створити проект «Антиалкогольний рух у Галичині XIX – початку XX ст.», у ході дослідницької діяльності учні не тільки дізнаються про процеси викорінення пияцтва в Галичині, але й зможуть навчитися пошуку джерел, оформленню своєї роботи, за допомогою цього їх можна навчити поняттю плагіату тощо. Тобто – це буде комплексна робота, яка розвине їхні вміння і навички роботи в групах, роботи з інтернет-джерелами, захисту своїх досліджень тощо. Тому проектна робота є досить корисною в цьому плані, бо дозволяє не тільки дізнатися теоретичну складову теми, але й дозволяє сформувати в учнів навички і вміння, корисні для їхнього майбутнього.

Оскільки зараз епоха інформаційного суспільства, в сучасній освіті важливу роль відіграє формування критичного мислення. Світ перенасичений інформацією, тому не так важливо її знайти як аналізувати і застосувати в своєму житті [42, с. 9].

Антиалкогольний рух можна використати для розвитку критичного мислення шляхом розв'язування проблемних питань. Тобто питання має містити в собі суперечність, яка стимулюватиме пізнавальну активність учня. Наприклад «Боротьба з пияцтвом в Галичині XIX ст.: політична чи економічна необхідність?». [43, с. 26].

Цікаво, що в контексті цієї теми може підніматися також питання про єврейство на західноукраїнських землях та прояви антисемітизму. Діти повинні розуміти причетність євреїв до поширення пияцтва та матеріального становища галицьких сіл. Можна надати учням матеріали про життя євреїв в Російській імперії та Австро-Угорській щоб учні могли порівняти. Водночас тут треба бути обережним і пояснити дітям, що антиєврейські настрої та антисемітизм є негативними явищами. [38, с. 36].

Таким чином, досліджувана тема може використовуватися в сучасній школі в багатьох проявах: на уроках з історії України чи інтегрованих заняттях, як проектно-дослідницька робота та ін. Оскільки тема не втрачає своєї актуальності, вона може стати хорошим прикладом виховних чи позакласних заходів. Її можна подавати також як самостійне дослідження учнів, як розповідь вчителя, за допомогою інтернет-ресурсів чи ігрових методів навчання. Водночас ця тема є новою і цікавою для учнів, адже тема алкоголю в школі піднімається здебільшого як нудне повчання, яке фактично не приносить позитивних зрушень. Тому тема боротьби з пияцтвом є досить універсальною у своєму застосуванні в шкільній освіті, має важливе практичне значення для формування фізично і духовно здорового молодого покоління українців.

ВИСНОВКИ

Оформлення на території австрійської Галичини антиалкогольного руху в XIX ст. було частиною загальноєвропейських тенденцій того часу. Алкогольна політика Австрії (Австро-Угорщини) в досліджуваний період була двобокою. З одного боку, формально влада приймала закони про обмеження пияцтва, ліквідацію пропінації тощо, але з іншого, вона не робила реальних кроків у вирішенні цього питання, адже пропінація була одним з найбільших доходів шляхти. Тому навіть за ліквідацію пропінаційного права в 1875 р. поміщики отримали чималі відшкодування. Таким чином Відень не міг діяти поза інтересами місцевої шляхти, адже це загрожувало його владі. Не треба забувати і про те, що податки від виробництва і вживання алкоголю були серйозним чинником поповнення державної казни.

Важливим питанням у цьому контексті постають українсько-єврейські відносини. Адже найчастіше власниками корчм і шинків були саме євреї. Їхнім джерелом доходів було споювання українських селян. Тому антиалкогольний рух був абсолютно непотрібним місцевим євреям, що загрожував їх прибуткам. Але з його розвитком галичани почали залишати корчми, спалювати їх, виганяти євреїв, відомі навіть випадки погромів на цьому тлі. Тому хоча антиалкогольна боротьба і набирала часом рис антисемітизму, все-таки йшлося, насамперед, про соціальний, а не національний (етнічний) чинник.

На першому етапі антиалкогольного руху в австрійській Галичині, починаючи з 1840-х рр., його провідною силою стало греко-католицьке духовенство як найосвіченіша верства населення. Організовані ним братства та місії тверезості заохочували зменшення вживання алкоголю або до повної відмови від нього. Початковий етап боротьби проводився переважно в релігійно-моралізаторському дусі. По суті, відбулися дві хвилі піднесення і занепаду антиалкогольних братств. Перша хвиля піднесення 1840–1850 рр., а друга 1870–1880 рр. Основними причинами їхнього занепаду були послаблення авторитету церкви, неможливість духовенства запропонувати альтернативу корчмі для

сільського дозвілля та активна пропаганда євреїв і польської шляхти з метою дискредитувати антиалкогольний рух.

Другий етап антиалкогольного руху мав уже світський характер. Організація товариств національно-культурного спрямування на другому, просвітницькому етапі національного відродження, сприяла розвитку тверезницьких процесів на селі. Такими товариствами були народовська «Просвіта», москвофільське «Товариство ім. М. Качковського» тощо. Ці товариства сприяли просвітницькій діяльності, що мала антиалкогольне спрямування: проведення лекцій, видання друкованих матеріалів тощо. Вагомий вплив на тверезницький рух мали також молодіжні організації, такі як «Сокіл», «Пласт», «Січ» тощо. У їхній ідеології, як і загалом у національному русі цього періоду, піднімалася теза про те, що передумовою соціально-економічного добробуту селян та здобуття національної державності для українців має бути відмова від горілки, що має негативний вплив на здоров'я та є формою економічної експлуатації селян з боку поміщиків.

Важливою подією в антиалкогольному русі Галичини стало створення в 1909 р. першого суто антиалкогольного товариства «Відродження», що безпосередньо займалося викоріненням пияцтва та паління. У діяльності цього товариства вагому роль відіграли Олександр Гарасевич, Андрій Чайковський, Іван Раковський та ін., що мало позитивний вплив на динаміку боротьби з пияцтвом. Так, напередодні війни на початку XX ст. товариство вже мало шість поітових філій і 50 сільських кружків.

Зі становленням антиалкогольного руху в Галичині оформлюється так звана «література тверезості». Церковні діячі, письменники, публіцисти пишуть пропагандистські твори антиалкогольного спрямування. На перших порах ці твори писали в більшості греко-католицькі священники, а, отже, вони мали моралізаторський характер. Однак на кінець XIX ст. ці публікації вже мають під собою наукове підґрунтя, говорять про реальні шкідливі наслідки вживання спиртного для людського організму та економічного стану суспільства. Тема пияцтва, пияка, корчми та горілки широко представлена в усній народній творчості, що збереглася до наших днів.

Тема антиалкогольного руху в Галичині XIX – початку XX ст. може бути широко застосована в шкільній освіті. Тема є актуальною, адже в Україні присутній масовий дитячий алкоголізм. Зокрема, використати тему можна на уроках історії України або в межах інтегрованого уроку з багатьма дисциплінам, як виховний чи позакласний захід. Також за допомогою теми можна розвивати загальнопредметні й історичні компетентності. Ефективними будуть групові й індивідуальні форми роботи, самостійний пошук чи навчання за допомогою гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані джерела

1. Грінченко Б. Пий та діло розумій Івана Острожинського. *Галицький літературно-науковий вісник*. Львів, 1898. Т. 3. Кн. 2, 3. С. 121–123.
2. Грушевський М. С. Протип'янства: Стаття з газети «Село» від 14 січня 1910. Твори: у 50 т. / Редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. Львів: Видавництво "Світ". 2005. Т. 3. С. 262–263.
3. Ількевич Г. Галицькі приповідки и загадки, зібрані Григорієм Ількевичем. У Вѣдні: Напечатано черенками О. О. Мехитаристів, 1841. 124 с.
4. Качала С. Що нас губить, а що нам помочи може : письмо для руських селян / Л.: т-во «Просвіта», 1869. 56 с.
5. Франко І. З вершин і низин (збірка). К.: Українська накладня, 1887. 720 с.
6. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50-ти т. / Рекол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2008. Т. 53: 832 с.
7. Чайковський А. Дещо про алкоголь. Львів: Видання товариства «Просвіта», 1928. 22 с.

II. Монографії і статті

8. Білинський Б. «Просвіта» і народне здоров'я. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. № 19. С. 201–206.
9. Боднар Я. «Пласт» у житті галицької молоді (1911-1930). Молода спортивна наука України: збірник наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. Вип. 6: у 2-х т. – Л.: Вид. дім «Панорама», 2002. Т.1. С. 5-7.
10. Бойцан В. Просвітницька діяльність греко-католицьких священиків на Прикарпатті в XIX ст. Коломия: веб-сайт. URL: <https://kolomyia.org/histpub/historypub6.htm> (дата звернення: 24.05.2023)
11. Брик О. Українсько-єврейські взаємовідносини. Вінніпег, 1961. 383 с.
12. Верига В. І. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.) /Л.:Світ, 1996. 447 с.
13. Воронюк Л. А. Діяльнісний підхід у навчанні як ресурс якісної освіти. *Майбуття*. Хмельницький. 2022. № 16–17 (687–688). С. 5–6.

14. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
15. Герун В. Культурно-просвітницька діяльність І. Наумовича у 1850-х - на початку 1860-х рр. *Схід*. Донецьк, 2011. № 7 (114). С. 94–99.
16. Грабар М. М. Магнатський маєток у Східній Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах Ягільницького ключа Лянцкоронських). *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2011. № 1. С. 34–40.
17. Дидик М. Роль греко-католицького духовенства та молодіжних товариств у боротьбі за здоровий спосіб життя учнівської молоді Галичини (1900–1939 рр.). *Педагогічні науки*. 2010. № 56. С. 25–30.
18. За статистикою Україна займає перше місце у світі за рівнем дитячого алкоголізму. Нова доба: веб-сайт. URL: <https://novadoba.kiev.ua/2020/03/03/5535> (дата звернення 23.05.2023)
19. Зуляк І. Роль «Просвіти» у поширенні економічних знань у Східній Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. № 19. С. 151–159.
20. Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. / Упор. Т. Войнаровський, І. Сохоцький. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто: Осередок праці НТШ у Філадельфії, 1961. 247 с.
21. Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. 242 с.
22. Кратко М. Боротьба з алкоголізмом на теренах Західної України (ХVІІ ст. – початок ХХ ст.). *Світогляд*. К., 2009. №2. С. 38–41.
23. Кузик М. Роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість. *Історія*. 2010. № 4. С.84–89.
24. Кукула С. Віршована драма Рудольфа Моха “Терпен – спасен” – “Пам’ятка 3. Мая 1848”. *Українське літературознавство*. Львів, 2008. № 70. С. 177–192.
25. Кюнцлі Р. Корчма та шинок як феномен співіснування євреїв і українців у культурно-художньому просторі українського села. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне, 2014. № 20(2). С. 51–55.

26. Макарчук О. Контент-стратегія рубрики «Всячина» в першому україномовному виданні «Зоря Галицька» (1848–1850). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. Запоріжжя, 2017. № 3. С. 114–118.
27. Мисак Н. «Алкоголь робить молодого чутливого чоловіка брутальною звірюкою»: пияцтво у студентському та гімназійному середовищах Галичини й боротьба з ним наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2022. № 35. С. 78–103.
28. Монолатій І. Галицькі євреї в австрійський період (1772–1918 рр.) *Ї*. Незалежний культурологічний часопис. Львів, 2008. № 51. С. 151–169.
29. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 245 с.
30. Седляр О. Перші руські сільські читальні в Галичині. Zbruc: веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/65569> (дата звернення: 25.05.2023)
31. Стасів Я. Рух тверезості у Східній Галичині в середині ХІХ – першій третині ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2012. № 29. С. 12–16.
32. Субтельний О. Україна: історія / Вст. ст. С. В. Кульчицького; Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. К.: Либідь, 1991. 512 с.
33. Терлецька З. Українські страви (давні приписи з Галицької України). Нью-Йорк: Союз Українок Америки, 1990. 201 с.
34. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. *Науковий збірник статей з церковної історії*. Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень ЛДУ ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. 192 с.
35. Хрести тверезості: на перехресті минулого і сьогодення. Репортер: веб-сайт. URL: <https://report.if.ua/kultura/Hresty-tverezosti-na-perehresti-mynulogo-i-sogodennya/> (дата звернення: 24.05.2023)
36. Як мій родич пияцтво поборов. Історична правда: веб-сайт. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/05/19/38896/> (дата звернення: 23.05.2023)

37. Яновська Л. Г., Яновський Я. О. Реалізація особистісно орієнтованого навчання на уроках історії в умовах дистанційного навчання. *Інноваційна педагогіка*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Одеса. 2022. Вип. 48. Т. 2. С. 115–118.

III. Навчально-методичні видання.

38. Войтенко О. Комаров Ю. Костюк І. Я, ти, він, вона...: Посібник для вчителів. Д.: Видавнича фірма "Відродження", 2009. 120 с., з іл.

39. Кришмарел В. Ю., Малієнко Ю. Б., Мацейків Т. І., Ремех Т. О. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник / [Електронне видання]. К.: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 370 с.

40. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.

41. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

42. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: методичний посібник [Електронне видання]. К.: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.

43. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект з предмету «Історія України»

27.02.2023

9-Б клас

Тема: Економічний стан західноукраїнських земель в другій половині XIX ст.**Мета:****навчальна:**

- Пояснити учням головні процеси та явища, пов'язані з економічним розвитком західноукраїнських земель / *інформаційна*
- Ознайомити учнів з основними термінами (Дрогобицько-Бориславський нафтовий район, «Дністер» «Народна торгівля», антиалкогольний рух) та постатями (Василь Нагірний, Євген Олесницький) / *інформаційна*
- Окреслити наслідки політики Австро-Угорщини в економічній сфері на західноукраїнських землях / *інформаційна*
- Показати історичне значення цих процесів на майбутній економічний розвиток / *аксіологічна-інформаційна*

розвивальна:

- Закріпити знання учнів, набуті під час вивчення нового навчального матеріалу. / *логічно-інформаційна*
- Розвивати вміння працювати з візуальними джерелами, аналізувати їх (ілюстрації підручника) / *аксіологічна*
- Розвивати хронологічну компетентність (на основі основних дат зазначеного періоду) / *хронологічна*
- Розвивати комунікаційну та мовленнєву компетентність шляхом усних відповідей. / *мовленнєва, комунікаційна*
- Розвивати економічну компетентність на прикладі економічного розвитку західноукраїнських земель / *економічна*
- Розвивати математичну компетентність на основі обчислення статистичних даних / *математична*
- Розвивати просторову компетентність за допомогою карти / *просторова*
- Розвивати вміння працювати з візуальними джерелами (відео) / *культурна*

виховна:

- Формувати інтерес до історії на прикладі біографій українських діячів. / *інформаційно-громадянська*
- Виховувати розуміння важливості знання економічних процесів в історії / *громадянська*
- Розвивати здоров'язберігаючу компетентність (на прикладі аграрного перенаселення) / *здоров'язберігаюча*
- Формувати розуміння шкідливого впливу алкоголю та фізичне здоров'я та матеріально-економічний стан / *здоров'язберігаюча, економічна*

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Обладнання: «Історія України» Турченко. 9 клас 2017

Основні дати:

1883 р. – кооператив «Народна торгівля»

1899 р. – товариство «Сільський господар»

Основні історичні постаті: Василь Нагірний, Євген Олесницький

План уроку

1. Особливості соціально-економічного розвитку.
2. Суперечності в розвитку сільського господарства.
3. Аграрне перенаселення і його наслідки.
4. Зародження кооперативного руху.
5. Формування фабрично-заводської промисловості.

Хід уроку

ас	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчальна діяльність учня	Примітки
хв	2 Організаційний	Привітання з учнями. Усмішка. Перевірка присутніх і організація учнів до роботи на уроці.		
хв.	3 Мотиваційний		https://www.youtube.com/watch?v=tiYvMwR9Jfi	Культурна економічна
хв.	2 Актуалізація		Яку тему ви вивчили перед цим? Що можете про неї сказати?	мовленнєва
0 хв.	2 Етап вивчення нового матеріалу	1867 р. утворилася дуалістична Австро-Угорська імперія. Але на українцях це мало позначилося. У вас є карта, можете		/ інформаційна /логічно-інформаційна аксіологічна /хронологічна /мовленнєва, комунікаційна

		подивитися, тобто фактично тільки Закарпаття було в Угорській частині. Попри епоху модернізації західноукраїнськ і землі були малорозвиненим и і служили сировинним придатком і ринком збуту. Феодально-кріпосницькі відносини. Аграрни й край. 75% населення Галичини зайняті в лісовій і сільськогосподарській галузі. Великим и землевласниками тут були в основному поляки, тоді як українці-селяни страждали від малоземелля і працювали за безцінь. Угорський уряд проводив реформу – Рутенську (Верховинську)	Згадаймо, що сталося 1848 р.? Чи було легко вийти з кріпацтва?	/ економічна / математична /просторова / культурна /громадянс ька /здоров'яз берігаюча
--	--	---	--	---

		акцію на Закарпатті: наділення безземельних селян землею, заснування сільгосп. Курсів, промислових шкіл тощо. Але вона була дуже несмілива і 1900 рік на все Закарпаття тому непомічена. Модернізація присутня: впровадження нової техніки, поглиблення спеціалізації районів (Галицьке Поділля – зерно) виросли тютюн, картоплю, хмель, коноплю і льон. У гірських районах – тваринництво. Визиску вання селян за допомогою горілки з боку орендарів-свреїв та панів. Провідна роль духовенства та товариств в боротьбі з пияцтвом.	Чому в гірських? Які наслідки? Чому духовенство? Який вплив це мало на національну самосвідомість? На вашу думку, що було найважчим?	
--	--	---	---	--

		Малозем елля і безземелля + демографічний бум (пол. XIX – 3,9 млн, кін. XIX – 6,4 млн. = аграрне перенаселення.м асово еміграція в Канаду, США, Бразилію. 1890-ті = 250 тис. осіб.емігрували в жахливих умовах. Коопера тив — юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування. Кооператив мав би захистити	Назвіть приклад кооперації зі свого життя	
--	--	--	--	--

		незаможних селян і бідноту. Василь Нагірний – інженер архітектор в 1883 р. – «народна торгівля» (закупівля і продаж великих партій продуктів, оминаючи посередників, а заощаджені гроші селянам). Євген Олесницький в 1899 р. товариство «Сільський господар» (навчати селян сучасного господарювання) 1895 р. у Львові – страхова компанія «Дністер». (200 тис.) Фабрично-заводська промисловість. 95% підприємств залишалися дрібними. Двигуни і машини концентрувалися в інших регіонах тому промисловий	Твір Франка «Борислав сміється»	
--	--	--	--	--

		переворот затягнувся. Підприємства в Проте розвивалися ті галузі які не мали конкуренції в інших регіонах: борошномельна, спирто- горілчана, нафтова, солеварна, лісовидобувна.(с ировина, яку вивозили).найбіл ьш оснащене – лісопильне виробництво. Деревина вивозилась на Захід. Нищилися Карпати. Дрогобицько- Бориславський нафтовий район. Нафтовидобувна промисловість – новий метод буріння глибоких свердловин. 1870-ті – 20-30 тис. тонн в рік, а в 1900 р. – 325 тис. тонн. Кам'яна і кухонна сіль. 64% солі в імперії. Цукрове виробництво занепало.		
--	--	--	--	--

		Важливо , що переважав у промисловості іноземний капітал – австрійський, німецький, французький, англійський, бельгійський. 1861 р. залізничне сполучення через Краків і Перемишль до Львова, через 5 р. до Чернівців, згодом до Закарпаття. Сполучення з підросійськими землями. Але залізниці лише полегшили вивіз сировини і ввіз готових товарів.		
хв.	5 Систем атизація		Чи мала реформа 1848 р. значні позитивні наслідки? Що таке аграрне перенаселення? І чому воно виникло? Що таке кооператив і як він діяв? Чому повільно розвивалася фабрично-заводська промисловість?	
хв.	5 Виснов ки	Західною кр. Землі залишалися сировинним придатком імперії. Аграрна реформа		

		призводила до ще більшого зубожіння селян. Безземелля, аграрне перенаселення. Нова техніка, спеціалізація районів, кооперативи – модернізація. Фабрично-заводська промисловість повільно. Дрібні підприємства.		
хв.	2 Домашнє завдання		§28. Знайти куди саме емігрували і які поселення закордоном були створені українцями. За бажанням знайти цікаві факти про антиалкогольний рух (твори, постаті, явища тощо)	

Корчма у Копичинцях. Яків Головацький “Народные песни Галицкой и Угорской руси”

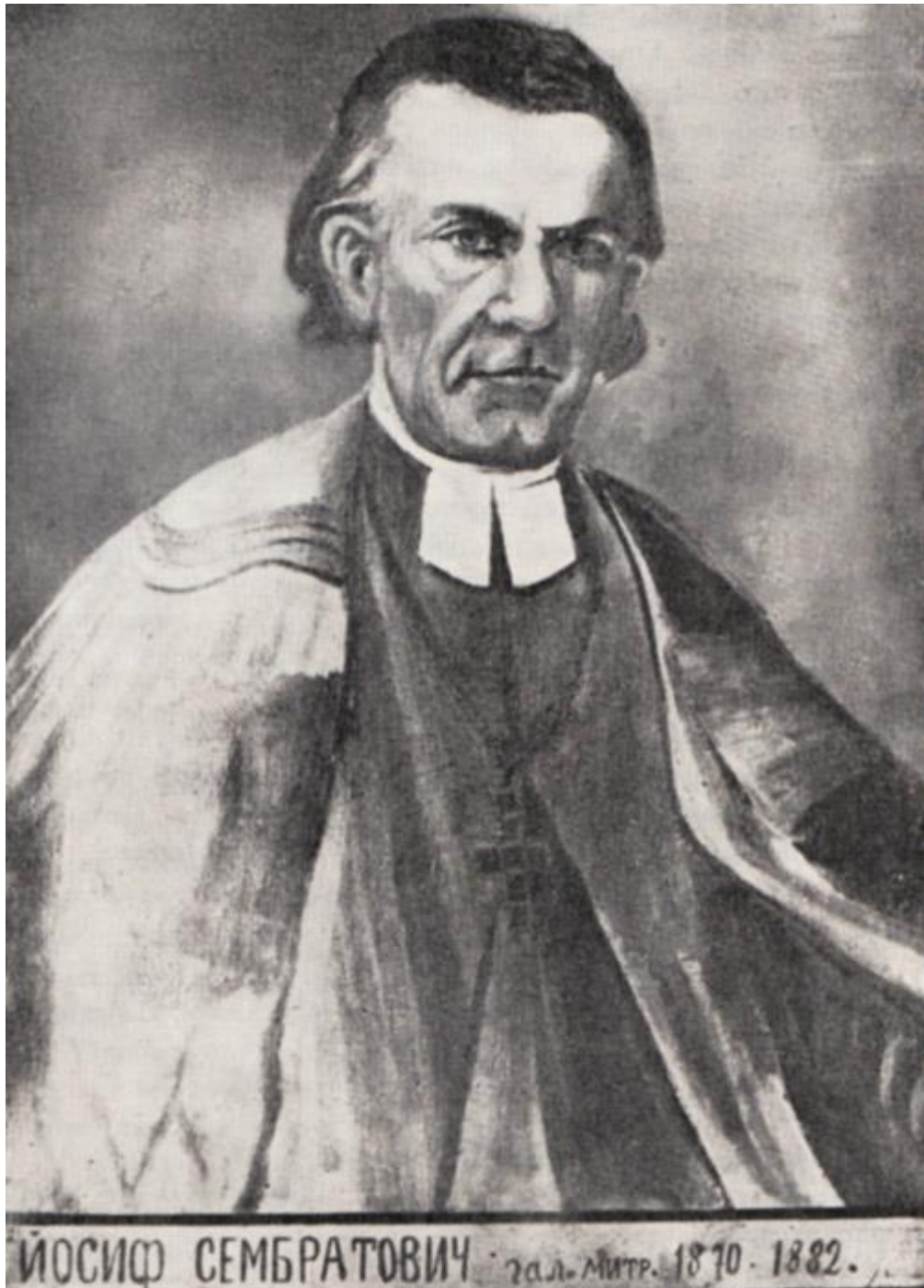

Джерело: Корчма на Галичині, або де любили перехилити чарку наші предки:
веб-сайт. URL: <https://photo-lviv.in.ua/korchma-na-halychyni-abo-de-lyubyly-perehylyty-charku-nashi-predky/>

Хрест тверезості у Войнилові 1874 р.

Джерело: У Войнилові зберігся хрест тверезості 1874 року. Вікна. веб-сайт. URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2021/10/26/127242/view>

Йосиф Сембратович, митрополит Галицький (1870 — 1882 рр.)

Джерело: 200 років тому народився високопреосвященний владика Йосиф Сембратович, митрополит Галицький: веб-сайт. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/200-rokiv-tomu-narodyvsya-vysokopreosvyashchenny-vladyka-yosyf-sembratovych-mytropolyt-galytsky-7270/>

Уривок з твору Івана Франка «Панські жарти»

„Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка, то чортівська справка.
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А Жид нассавсь уже як п'явка!
„Хоч на дітий своїх глядіть!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби землі
Перевертатъ, а треба вміти
З людьми по людськи гомоніти,
Не дати кривдить себе ніяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й піяк?”

Уривок зі статті М. С. Грушевського «Против п'янства» 1910 р.

Від себе покажемо на нашу Галичину. Там також почали від боротьби з п'янством і доповіданням тверезості, більше як 50 літ тому. Але з того самого було мало користі. Як же почали працювати взагалі для того, щоб життя народне покращало, щоб поширювалася освіта, щоб селянство ставало свідомішим, розуміло свої права та займалося всякими справами громадськими, стало інакше. Разом з тим як зростала свідомість, діяльність і свобода селянства, зростав і добробут, а упало п'янство. Тепер п'янство держиться тільки в дуже темних і запущених кутках її.

Джерело: Грушевський М. С. Против п'янства: Стаття з газети «Село» від 14 січня 1910. Твори: у 50 т. / Редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. Львів: Видавництво "Світ". 2005. Т. 3. С. 262–263.